Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імени професора Івана Ковалика

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ В ДИДАКТИЧНИХ ПАРАДИГМАХ АКАДЕМІЧНОЇ ТА ШКІЛЬНОЇ ГРАМАТИК

Магістерська робота
студентки ІІ курсу групи ФЛУм-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма «Українська мова та література»)
денної форми здобуття освіти
Пікас Віри Миколаївни

Науковий керівник
к. ф. н. доц. Кутня Галина Василівна

Львів – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....3

РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ПАРАДИГМИ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СИНТАКСИСІ.....7

1.1. Лінгводидактика і особливості викладання синтаксису.....7

1.2. Основні підходи до аналізу та класифікації односкладних речень у сучасному синтаксисі.....16

1.3. Діахронічний аспект дослідження односкладних речень в українському мовознавстві.....31

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТЕМИ «ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ» В ШКІЛЬНІЙ ТА АКАДЕМІЧНІЙ ГРАМАТИКАХ……42

2.1. Характеристика лінгводидактичних матеріалів теми «Односкладні речення» у ЗЗСО.....49

2.1.1. Порівняльний аналіз підручникових матеріалів щодо специфіки різновидів односкладних речень.....49

2.1.2. Типологія вправ і тестових матеріалів теми «Односкладні речення» у шкільній лінгводидактиці.....56

2.2. Характеристика лінгводидактичних матеріалів теми «Односкладні речення» у ВНЗ.....65

ВИСНОВКИ.....72

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....77

ВСТУП

У канві академічного синтаксису односкладні речення займають особливе місце. Насамперед це зумовлено семантичними особливостями цих конструкцій, а також можливостями їхнього широкого використання у повсякденному мовленні. Односкладні речення – важливі синтаксичні одиниці, які збагачують наше мовлення новими смисловими відтінками, надають спілкуванню виразності, чіткості, логічності та послідовності викладу думок. Вони допомагають легко та доступно пояснити новий матеріал, уникати надлишковості. Тому їхнє вивчення посідає чільне місце у сучасному синтаксисі та лінгводидактиці.

Дослідженням конструкцій з одним головним членом граматичної основи займалось чимало українських мовознавців, які намагались з'ясувати природу таких речень, їхні граматичні та синтаксичні особливості, принципи класифікації та основні функції. Окремої уваги заслуговують наукові напрацювання Є. Тимченка[1], В. Сімовича[2], С. Смеречинського[3], Д. Кислиці[4], Ю. Шевельова[5], Л. Булаховського[6], Б. Кулика[7].

У сучасному синтаксисі дослідженням односкладних конструкцій

---

[1] Тимченко Є. Українська граматика для III і IV кляси шкіл середніх / Проф. Є. Тимченко. – Київ. Друкарня Т-ва "Криниця". – 1918. – С. 51

[2] Сімович В. Граматика української мови: для самонавчання та в допомогу шк. науці / Василь Сїмович; Українська накладня. – 2-ге вид. з одмінами й дод. – Київ; Ляйпціг: Укр. накладня, 1919. – С. 370-371.

[3] Смеречинський С. Нариси з української синтакси в зв'язку з фразеологією та стилістикою. Харків, 1932. – С. 8.

[4] Кислиця Д., Шерех Ю. Граматика української мови : посібник для гімназії. Частина II : синтакса / проф. Юрій Шерех, Дмитро Кислиця. – Мюнхен: накладом Видавництва "Українська Трибуна". R. Oldenbourg, Graphische Betriebe G.m.b.H., 1947. – С. 26.

[5] Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. - Ч. 3.). - Мюнхен: Молоде життя, 1951. – С. 89-90.

[6] Булаховський Л. Курс сучасної української літературної мови / Інститут мовознавства Академії наук УРСР імені О. О. Потебні; ред. Л. А. Булаховський. – Київ: Радянська школа, 1951. – С. 37.

[7] Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 ч.] / Б. М. Кулик. - Київ : Рад. шк., 1959 - 1961. Ч. 2 : Синтаксис : підруч. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів. – 1961. – С. 87.

займалися І. Слинько[8], І. Вихованець[9], Н. Гуйванюк, М. Кобилянська[10], К. Городенська[11], К. Шульжук[12], Д. Баранник[13], В. Горпинич[14], А. Загнітко[15], П. Дудик[16] та інші. Мовознавці намагаються розробити навчально-методичні посібники з синтаксису української мови, наповнити їх цікавим практичним матеріалом.

У лінгводидактиці сьогодення викладачі-методисти намагаються усунути розбіжності під час викладу теоретичної інформації, яка стосується односкладних речень. Вивчення конструкцій з одним головним членом у шкільному курсі мови та методику ефективного запам'ятовування матеріалу ретельно опрацьовували та аналізували Н. Бондаренко[17], В. Вихор[18], Ю. Мамай[19], Л. Сидоренко[20], Н. Баранник[21].

Перед вчителями XXI століття постає нелегке завдання: зацікавити сучасну дитину, пояснити, навіщо їй вивчати ті чи інші граматичні категорії,

---

[8] Слинько І. І. Парадигматика простого речення (односкладне речення) – Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 22–29.

[9] Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець – К : Либідь, 1993. – 368 с.

[10] Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська– К : Вища шк., 1994. – 670 с.

[11] Городенська К.Г. Проблема двоскладності — односкладності в контексті історичного й деривaційного синтаксису. Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів. Київ, 2002. С. 51 — 55.

[12] Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

[13] Баранник Д. Х. Про один актуальний спосіб синтаксичної номінації. *Мовознавство.* – 2006. – № 2-3. – С. 50-54.

[14] Горпинич В. О. Генітивні речення в українській мові // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 3-9.

[15] Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 137 с.

[16] Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. – К., 2010. – 380 с.

[17] Бондаренко Н. Лінгвістичні й методичні аспекти вивчення простого односкладного речення в школі / Неллі Бондаренко // Українська мова і література в школі. – 2016. – № 5. – С. 25-29.

[18] Вихор В. Г. До проблеми навчання синтаксису у середній школі: особливості односкладних речень. *Вісник Черкаського університету.* – 2019. – № 2. – 6 с.

[19] Мамай Ю. Активізація пізнавальної діяльності восьмикласників у процесі вивчення синтаксичних одиниць (просте односкладне речення). Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. - № 12. Ч. ІІ. – С. 20-23.

[20] Сидоренко В. С. Вивчення односкладних простих речень / Укр. мова і л-ра в школі. – 1988. – № 6. – с. 7-14.

[21] Баранник Наталія. Функціонально-стилістичний підхід до вивчення односкладних речень / Дивослово. – 2006. – № 3. – С. 23-30.

де вона їх може застосувати і чи ефективним буде таке використання. Підбір правильного практичного матеріалу, наявність інтерактивних завдання, тобто використання усього арсеналу інноваційних технологій допоможе зробити процес навчання більш різноманітним, дієвим та пізнавальним.

Детально ознайомившись з науковою літературою, бачимо, що існує чимало розбіжностей у структурних особливостях односкладних речень, їхньому смисловому навантаженні і навіть нерідко в самому трактуванні поняття «односкладність», попри усталеність термінології та сформовані засади вивчення таких синтаксичних одиниць.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю комплексного аналізу лінгводидактичних особливостей теми «Односкладні речення», а саме аналізу навчально-методичного матеріалу про ці синтаксичні конструкції у шкільній та академічній граматиках.

Об'єктом дослідження є односкладні речення у навчально-методичних матеріалах (програмних документах та підручниках для ЗЗСО, підручниках та навчально-методичних посібниках для закладів вищої освіти).

Предмет дослідження – лінгвістичні особливості вивчення односкладних речень у дидактичних парадигмах академічної та шкільної граматик.

Мета роботи – здійснити комплексний аналіз підходів до вивчення односкладних речень у дидактичних парадигмах академічної та шкільної граматик з метою визначення їхнього впливу на ефективність методів навчання, розвиток мовленнєвих навичок та адаптацію до вимог сучасного освітнього процесу.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких ***завдань***:

1) опрацювати лінгводидактичну літературу, зокрема ту, що стосується односкладних речень;
2) здійснити аналіз академічних і шкільних підручників та інших навчальних матеріалів з теми «Односкладні речення»;
3) розглянути методики та підходи до вивчення односкладних речень у

шкільній граматиці та на академічному рівні;

4) здійснити порівняльний аналіз теми «Односкладні речення»:

а) простежити відмінності у класифікації односкладних речень за академічним і шкільним підходом;

б) дати порівняльну оцінку визначенням і правилам, зокрема їхньому наповненню у підручниках для ЗЗСО;

в) охарактеризувати вправи і завдання з теми «Односкладні речення» у підручниках, рекомендованих МОН для ЗЗСО;

г) здійснити порівняльний аналіз лінгводидактичних матеріалів у ВНЗ.

5) виявити і проаналізувати проблемний синтаксичний матеріал, поданий у шкільних та академічних підручниках.

Під час дослідження використано власне лінгвістичні та загальнонаукові ***методи***:

• пошук та аналіз теоретичного і практичного матеріалів, їх систематизація;

• описовий метод, що дав можливість охарактеризувати аналізовані шкільні та академічні підручники;

• метод порівняльного аналізу, який допоміг на основі зіставлення матеріалів знайти спільне та відмінне між мовними явищами;

• метод спостереження, що полягав у дослідженні синтаксичних одиниць;

• метод узагальнення, що допоміг зібрати всю інформацію в одне ціле, зробити висновки;

• експериментальний метод, який дав можливість запропонувати способи усунення розбіжностей у вивченні теми «Односкладне речення» у шкільних та академічних підручниках.

Відповідно до мети і завдань робота складається зі вступу і двох розділів, висновків, списку використаної літератури та джерел.

РОЗДІЛ 1
ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ПАРАДИГМИ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СИНТАКСИСІ

1.1. Лінгводидактика і особливості викладання синтаксису

Лінгводидактика – це теоретична частина методики навчання мови, яка виникла внаслідок інтеграції лінгвістики і методики. Об'єктом лінгводидактики є теоретичне обґрунтування процесу навчання мови та його дослідження[22].

Методика викладання української мови у середній та вищій школах відіграє важливу роль у правильному та легкому сприйнятті аналізованого матеріалу, послідовному його засвоєнні та подальшому застосуванні на практиці. Чіткість, лаконічність, виразність та доступність – основні атрибути успішної подачі інформації.

У науковій літературі прийнято розрізняти методику загальну та конкретну. Загальна методика (лінгводидактика) – частина методики мови, основним завданням якої є розроблення методології навчання мови. Лінгводидактика досліджує загальні питання навчання української мови в середній школі, подає відомості про специфіку предмета, принципи, методи, прийоми, засоби та форми навчання, описує шляхи формування комунікативної компетенції[23].

Конкретна (часткова) методика описує реалізацію змістових ліній шкільних програм з української мови, описує специфіку навчання української мови на різних мовних рівнях. Відповідно виділяють методику навчання

---

[22] Шевченко М. Є. Деякі аспекти методологічного комплексу сучасної методичної науки / М. Є. Шевченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2017. – Вип. 58. – С. 178. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2017_58_30

[23] Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету / Оксана Костів, Олеся Сколоздра-Шепітко. – Львів, 2018. – С. 14.

фонетики, орфографії, морфології, синтаксису, стилістики та ін. Конкретна методика дає відповіді на питання: які методи, прийоми, засоби та форми найкраще застосовувати для навчання відповідного мовного розділу, а також пропонує шляхи реалізації загальнодидактичних та специфічних принципів навчання у процесі викладання української мови в середній школі[24].

На думку М. Пентилюк, лінгводидактика – це термін, що вживається на позначення функціональної частини методики, у якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв'язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння мовного матеріалу та їх причини, визначаються принципи та методи навчання, шляхи та засоби формування комунікативної компетенції[25].

Методика викладання української мови стала предметом зацікавлення багатьох українських дослідників, які намагались ґрунтовно наповнити теоретичний матеріал, удосконалити вивчення української мови, зробити його більш цікавим та пізнавальним.

Підґрунтям становлення національної лінгводидактики є насамперед наукові праці й методичні напрацювання вчених-методистів першої половини XX ст.: В. Масальського, А. Медушевського, С. Чавдарова, М. Шкільника[26].

А. Медушевський зробив великий внесок у розвиток української лінгводидактики. 1954 року вчений видав посібник «Методичні розробки з граматики української мови. Синтаксис простого речення», у якому детально описував специфічні особливості матеріалу для вивчення, робив окремі методичні зауваження. Автор вбачає труднощі під час вивчення певних тем, подає поради щодо використання методів і прийомів, наводить таблиці і схеми для наочності, ілюстративний матеріал до кожного уроку, визначає, які вправи

---

[24] Там само. С. 14.

[25] Пентилюк М. І. Основні аспекти навчання рідної мови / М. І. Пентилюк // Початкова школа. - 1997. - № 4. - С. 10-12.

[26] Омельчук С. А. Етапи розвитку української лінгводидактики за часів незалежності України / С. А. Омельчук // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. – 2022. –Вип. 98. – С. 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2022_98_3

і в якій послідовності виконувати, пропонує тексти для закріплення в класі та вдома[27].

1957 р. вийшла колективна праця «Викладання синтаксису простого речення української мови в середній школи (VI–VII класи)» за редакцією В. Масальського. Це був значною мірою збірник статей з методичними розробками уроків. Видання було свого роду фаховим реагуванням науковців на результати експериментальної перевірки шкіл України щодо методичного забезпечення навчального процесу[28].

Варта уваги «Методика викладання української мови в середній школі» Є. Дмитровського (1965 р.), що призначалася для вчителів-словесників. У восьми розділах посібника розглядаються загальні питання методики навчання української мови, методика вивчення фонетики, граматики, правопису, розвитку усного і писемного мовлення учнів, особливості вивчення мови у старших класах. Останні два розділи присвячені позакласній та методичній роботі з мови[29].

Активний розвиток української лінгводидактики (методики навчання мови) розпочався після проголошення незалежности. З утвердженням самостійної держави в Україні виникла низка проблем, пов’язаних із навчанням української мови як рідної і державної[30].

У 1991 році з’являється перший підручник за часів незалежності України для поглибленого вивчення української мови «Українська мова: підручник для 8-9 класів шкіл з поглибленим вивченням української мови»

---

[27] Яворська С. Т. Спадщина А. П. Медушевського в контексті розвитку методики навчання української мови / С. Т. Яворська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. - 2012. – Вип. 9. – С. 256-258. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2012_9_73

[28] Викладання синтаксису простого речення української мови в середній школі (VI–VII класи): зб. статей /за ред. В.І. Масальського. – К.: Рад. шк., 1957. – С. 78.

[29] Дмитровський Є.М. Методика викладання української мови в середній школі: посібн. для вчит.-словесн. середн. шк. – К. Рад. шк., 1965. – С. 86-97.

[30] Пентилюк М. Розвиток української лінгводидактики в контексті Державного стандарту базової і повної освіти в Україні. Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філологічна. 2010. Вип. 50. С. 123.

(автор І. Ющук), у 1994 році – інноваційний на той час пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю «Культура мови і стилістика» (авторка М. Пентилюк), у 1995 році – один з перших комп'ютерних навчальних курсів «Українська мова. Синтаксис. Пунктуація» (розробники О. Довгялло, Г. Шелехова, А. Манако та ін.)[31].

Продовжує свою діяльність заснований у 1951 році єдиний на той час всеукраїнський науково-методичний журнал «Українська мова і література в школі», що в 1994 році перейменовано в «Дивослово». Учені-методисти у своїх наукових розвідках починають активно послуговуватися терміном «українська лінгводидактика»[32].

Наприкінці 1990-х років переосмислено мету й завдання навчання української мови в школі, зокрема на перший план висунуто різнобічний особистісний і мовленнєвий розвиток учнів, якому підпорядковано завдання системного вивчення мови[33].

У той час нову було розроблено нову програму з української мови (І. Ющук), а також відбулись значні зміни у системі оцінювання навчальних досягнень учнів. У лінгводидактиці цього періоду запровадились інновації на уроках української мови, зокрема змінювались та вдосконалювались форми проведення занять. Крім того, з'являються програми для поглибленого вивчення мови, а також розпочато розроблення методики викладання у закладах нового типу – гімназіях[34].

У лінгводидактиці вищої школи також відбуваються істотні зміни. Розпочато розробку методичних аспектів навчання професійної комунікації здобувачів вищої освіти нефілологічних спеціальностей[35].

---

[31] Омельчук С. А. Етапи розвитку української лінгводидактики за часів незалежності України / С. А. Омельчук // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. – 2022. –Вип. 98. – С. 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2022_98_3

[32] Там само. С. 6.

[33] Там само. С. 7.

[34] Там само. С. 7-8.

[35] Там само. С. 10.

У сучасному мовознавстві удосконалення та розвиток методики викладання української мови займає перше місце у вчених-лінгводидактів. Дослідники усвідомлюють важливість цієї дисципліни та її великий вплив на формування в учнів та студентів ключових компетентностей у майбутньому.

Серед науковців, які працювали в галузі лінгводидактики, варто згадати Ф. Бацевича[36], М. Пентилюк[37], Л. Мамчур[38], Н. Голуб[39], І. Кучеренка[40], О. Горошкіну[41]. Учені-лінгвісти також допомагали у збагаченні української лінгводидактики, з-поміж них: М. Плющ[42]А. Загнітко[43], І. Кочан[44].

Курс вивчення української мови в середніх загальноосвітніх школах та вищих навчальних закладах поділений на окремі частини, присвячені певним розділам мовознавства. Помітне місце у цьому переліку займає синтаксис, основою якого є речення – важлива комунікативна одиниця.

Синтаксис є ключовою складовою мовної системи, яка об'єднує одиниці різних рівнів — фонетичного, словотвірного, морфологічного та інших — надаючи їм завершеності та логічної цілісності. У системі мовної освіти синтаксис має провідну роль, оскільки він сприяє виконанню комунікативної та когнітивної функцій мови. Для успішного професійного спілкування важливо не лише володіти словниковим запасом, а й опанувати правила

---

[36] Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.

[37] Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.

[38] Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 449 с.

[39] Голуб Н.Б. Категорійний апарат сучасної української лінгводидактики: проблеми і перспективи / Українська мова і література в школі. 2013. №3. С. 2- 8.

[40] Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в середній школі : монографія. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. 410 с.

[41] Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Попова Л. О. Методика компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту : метод. посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с.

[42] Українська мова. Дидактичний матеріал з морфології: Посібник для вчителя. – К.: Ленвіт, 2003. – 184 с.

[43] Загнітко А. Методи, методики дослідження сучасного синтаксису. Науковий вісник Чернівецького університету, (475-477), 2009. С. 207-213.

[44] Кочан І. Місто Лева в лігнвокраїнознавчому курсі української мови як іноземної [Текст] / Ірина Кочан // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. - Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. - Вип. 9. - С. 196-201.

побудови речень, знати принципи поєднання слів і вміти використовувати різні синтаксичні структури відповідно до комунікативної ситуації[45].

Лінгводидактичні основи синтаксису в сучасній методиці викладання у ЗЗСО представлені навчальними матеріалами та підручниками О. Горошкіної, Н. Дика, К. Плиско, М. Пентилюк, С. Караман, О. Караман, С. Омельчук, О. Заболотний, Т. Донченко, Л. Пацько, І. Ющук, Н. Іваницька, Л. Мацько[46].

Накопичується досвід методистів і вчителів щодо особливостей використання традиційних методів і прийомів, розробляються нестандартні підходи до вивчення синтаксису в загальноосвітніх навчальних закладах (О. Глазова, С. Караман, О. Караман, О. Горошкіна, Т. Гнаткович, С. Омельчук та інші). Учитель повинен бути вільним у виборі засобів, форм навчання, підпорядковувати їх тим завданням, що передбачені навчальними планами та програмами[47].

За трактуванням К. Плиско, синтаксичний рівень є основою для вивчення функціональної значущості мовних одиниць усіх інших рівнів, вивчення синтаксису створює умови для засвоєння норм літературної мови, розвитку логічного мислення й мовлення учнів, формування пунктуаційної грамотності та навичок виразного читання[48]. Дослідниця запевняє, що саме цей розділ мовознавства забезпечує реалізацію комунікативної функції мови, допомагає вдосконалити критичне мислення у школярів.

Відповідно до навчальної програми детальне вивчення синтаксису української мови в середній школі розпочинається у 8 класі та продовжується у 9. Тобто фактично за два роки учні мають опанувати основи синтаксичної

---

[45] Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми / В. Сидоренко // Українська мова і література в школі. – 2015. – № 1. – С. 7-19.

[46] Кушнір, Т. І. (2016). Специфіка реалізації традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису. Молодий вчений, (4). С. 545-549.

[47] Там само. С. 545-549.

[48] Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – [2-е вид., перероб. і доп.] / К. М. Плиско. – Харків : ХДПУ, 2003. – 114 с.

науки, навчитись чітко та лаконічно будувати власні міркування, дотримуючись грамотності та послідовності у викладі думок.

Чинними програмами з української мови для середньої школи передбачено чотири етапи у вивченні синтаксису:

1) практичне ознайомлення з синтаксисом у початкових класах;

2) попереднє, пропедевтичне вивчення синтаксису у 5 класі;

3) поглиблення знань з синтаксису під час опрацювання тем з морфології на синтаксичній основі у 6-7 класах;

4) систематичний курс синтаксису у 8-9 класах[49].

Під час вивчення синтаксису учні знайомляться з новими граматичними одиницями та поглиблюють свої знання про них.

На думку В. Я. Мельничайка, проблема лінгвістичних основ шкільного курсу синтаксису багатогранна і включає такі аспекти:

1) з'ясування можливості ознайомлення учнів із сучасними досягненнями лінгвістики;

2) синтез лінгвістичних відомостей, що максимально відповідали б цілям і завданням школи, на основі єдиної лінгвістичної концепції;

3) вибір лінгвістичних понять для обов'язкового вивчення, визначення системних зв'язків між ними;

4) виявлення основних принципів поєднання роботи над вивченням мови й розвитком мовлення учнів;

5) встановлення типології труднощів в оволодінні матеріалом кожної теми, передбаченої програмою;

6) обґрунтування методичних засобів опрацювання матеріалу[50].

Протягом освітнього процесу, а саме викладання синтаксису української мови, вчитель повинен дотримуватись принципів навчання. Найбільш вдалою,

---

[49] Березовська-Савчук Н. А. Лінгвістичні основи навчання синтаксису простого речення у школі / Н. А. Березовська-Савчук // Складні питання вузівського курсу української мови : зб. наук. праць / редкол. : Ю. О. Арешенков, Г. М. Віняр, С. О. Караман. - Кривий Ріг, 2002. - С. 11-15.

[50] Мельничайко В.Я. Лінгвістичні основи викладання української мови в школі. Мовознавство і школа / Відп. ред. Жовтобрюх М.А. - К.: Наукова думка, 1981. - С.22-123.

на нашу думку, є класифікація Марії Пентилюк, яка виокремлює **загальнодидактичні** та **лінгводидактичні принципи**. До перших дослідниця зараховує принцип науковості, системності, послідовності, наступності, перспективності, доступності, наочності, креативності, активності, принцип зв'язку теорії з практикою, зв'язку навчання з життям і вихованням, принцип свідомості, інтенсивності, індивідуального підходу до учнів. До других, за словами науковиці, належать функційний, екстралінгвістичний, історичний, взаємозалежність мови та мислення, зв'язок навчання кількох мов, взаємозалежність усного та писемного мовлення, принцип міжпредметного та внутрішньопредметного зв'язку[51].

Марія Пентилюк наголошує на тому, що у методиці навчання синтаксису використовуються певні **прийоми навчання**, серед яких: аналіз словосполучень, поширення і скорочення речень, заміна одних синтаксичних сполучень іншими, вставка окремих компонентів речення, перебудова синтаксичних конструкцій, складання речень за опорними словами або схемами, редагування речень, синтаксичний аналіз тощо[52].

Розділ «Синтаксис» є завершальним об'єктом вивчення курсу «Сучасна українська літературна мова» для студентів-філологів у вищих навчальних закладах. Метою викладання навчальної дисципліни є формування у здобувачів загальних і фахових компетентностей, систематизованих теоретичних знань про характеристики трьох синтаксичних одиниць: словосполучення, речення і текст. Особливої уваги заслуговують дослідження синтаксичної одиниці-конструкції – речення, адже воно є одиницею комунікативного рівня[53].

Під час детального опрацювання теми «Односкладні речення» студенти-

---

[51] Пентилюк М. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – С. 224.

[52] Там само. С. 226.

[53] Левченко Т., Чубань Т., Шинкар Т. Знання про речення у системі формування фахових компетентностей у здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 71, том 2, 2024. – С. 294.

філологи знайомляться з різними поглядами мовознавців на ці синтаксичні конструкції, проблемними моментами у розмежуванні таких одиниць, вчаться розрізняти їхні види, з’ясовують основне смислове навантаження.

Сучасна українська лінгводидактика продовжується активно розвиватись у всіх напрямках, незважаючи на складні умови воєнного часу.

1.2. Основні підходи до аналізу та класифікації односкладних речень у сучасному синтаксисі

Односкладні речення – це ті синтаксичні конструкції, увага до яких привернена і до сьогодні. У сучасному мовознавстві існує чимало розбіжностей у трактуванні цих одиниць. Однак загалом поділ речень на двоскладні та односкладні набув великого поширення. Українські лінгвісти поступово запроваджували свою термінологію.

У другій половині XX ст. багато вчених зосереджують свою увагу саме на ретельному вивченні, обґрунтуванні та аналізі синтаксичних конструкцій з одним головним членом. Серед них варто виокремити напрацювання І. І. Слинька[54], В. Д. Горяного[55], М. А. Жовтобрюха[56], Н. Л. Іваницької[57], І. Вихованця[58], П. С. Дудика[59]. Попри значні напрацювання в синтаксисі щодо окресленої теми, до сьогодні існують розбіжності у трактуванні природи односкладних конструкцій, а це насамперед спричинене різними підходами до їхнього детального аналізу та вивчення.

Проблемні питання щодо окремих різновидів стосуються зокрема односкладних інфінітивних речень, які прийнято зараховувати до дієслівних конструкцій як окремий вид. Такої думки дотримується більшість лінгвістів сьогодення.

Г. П. Арполенко здійснила ґрунтовне дослідження односкладних інфінітивних речень. Науковиця переконана, що інфінітивними конструкціями можуть бути не тільки сполучення з інфінітивами простої форми, ай складеної, тобто із заперечними займенниками (прислівниками), предикативами і безособовими дієсловами. Мовознавиця подає таке

---

[54] Слинько І. І. Парадигматика простого речення (односкладне речення) – Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 22–29.

[55] Горяний В. Д. Односкладні речення в українській мові. – К., 1983. – 128 с.

[56] Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. – К., 1984.

[57] Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу. – К., 1989.

[58] Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець – К : Либідь, 1993. – 368 с.

[59] Дудик П. С. Із синтаксису простого речення. – Вінниця, 1999.

визначення цих синтаксичних одиниць: «Інфінітивними реченнями називаємо такі односкладні речення, головним членом яких виступає граматично незалежний інфінітив у простій або складеній формі, в якому зосереджена дія, що співвідноситься з діячем, який позначається (або домислюється) і виражається іменником або його еквівалентом зі значенням діючої особи в давальному відмінку»[60]. Щодо класифікації Г. П. Арполенко, то тут мовознавиця здебільшого взяла до уваги нові дослідження та напрацювання інших вчених. За структурно-семантичним принципом науковиця виділяє дві групи речень: інфінітивні речення з ускладненою основою та інфінітивні речення з неускладненою основою. Перші, на думку дослідниці, мають три підтипи: заперечний займенник (прислівник) з інфінітивом; модальне предикативне слово з інфінітивом; модальне дієслово з інфінітивом[61]. Серед інфінітивних речень з неускладненою основою Галина Арполенко виокремлює шість підтипів: із значенням неминучості, необхідності, неможливості дії; із значенням абсолютної об'єктивної неможливості дії; із значенням спонукання до дії; із значенням буття, перебування; із значенням умовності (з часткою би); фразеологізованого підтипу[62]. Згодом дослідниця зробила меншою класифікацію інфінітивних речень, виокремивши з-поміж них лише п'ять типів:

1) інфінітивні речення із значенням суб'єктивної необхідності, повинності дії («інфінітив»);

2) інфінітивні речення із значенням об'єктивної необхідності, неминучості, невідворотності дії («інфінітив давальний агентивний»);

3) інфінітивні речення із значенням бажаності дії («інфінітив + частка би, б»);

4) інфінітивні речення із значенням об'єктивної неможливості

---

[60] Арполенко Г.П. Структурні типи інфінітивних речень // Українська мова і література в школі. – 1977. – № 3. – С. 43-51.

[61] Там само. С. 43-51.

[62] Там само. С. 43-51.

здійснення дії («заперечний інфінітив доконаного виду»);

5) інфінітивні речення із значенням застереження дії через відсутність суб'єкта, об'єкта або обстановки («заперечний займенник, прислівник з наголошеним ні + інфінітив»)[63].

І. І. Слинько у своєму дослідженні вказує на те, що парадигми речень сучасної української мови не становлять застиглу систему форм. Вони виникли внаслідок певних перетворень і продовжують змінюватися далі. Тому парадигматичні відношення необхідно досліджувати не тільки з погляду синхронії, а й діахронії[64].

Д. Горяний займається ретельним аналізом односкладних речень, серед яких він виокремив особові та безособові конструкції. Основною причиною такого поділу були семантика і значення суб'єктів як носіїв предикативної ознаки, а також наявність чи відсутність предикативної ознаки[65]. Мовознавець поділяв особові конструкції на три види: речення з означеним суб'єктом, тобто означено-особові; речення з неозначеним суб'єктом – неозначено-особові; речення з узагальненим суб'єктом – узагальнено-особові. Серед безособових одиниць учений виокремив речення з нульовим суб'єктом (*Морозить. Морозно. Мороз*); речення з непрямим суб'єктом (*Йому сумно*); речення з синкретичним суб'єктом (*Надворі холодно*)[66]. Однак така класифікація Д. Горяного не набула великого поширення.

З-поміж сучасних дослідників необхідно також згадати З. Іваненка, який намагався протиставити односкладним конструкція двоскладні, встановлючи в такий спосіб чітку паралель між цими одиницями[67].

І. Вихованець також зазначає що в системі простого речення є такі одиниці, у яких функціонує тільки один головний член речення. Він не

---

[63] Там само. С. 43-51.

[64] Слинько І. І. Парадигматика простого речення (односкладне речення) – Мовознавство. – 1980. – № 3.– С. 23.

[65] Горяний В. Д. Односкладні речення в українській мові. – К., 1983. – С. 20.

[66] Там само. С. 21-23.

[67] Іваненко З. І. Односкладні речення як синонімічні паралелі двоскладних // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 8. – С. 24–27.

потребує ще одного головного компонента, а може існувати самостійно. Такий член речення називають недиференційованим, а речення, які його містять, – односкладними. Головний член односкладних речень, на думку мовознавця, є їх граматичним центром, предикативною основою, більше того – асоціюється з синтаксичною вершиною таких конструкцій, є цілком незалежним компонентом[68].

За поглядами І. Вихованця, головний член односкладного речення має такі диференційні формальні і семантичні ознаки:

а) входить у формально- синтаксичну структуру односкладних речень як їх єдиний головний член;

б) виражає предикативний (модально-часовий) стосунок змісту односкладного речення до дійсності;

в) являє собою синтаксичну вершину односкладних речень, тобто є абсолютно незалежним головним членом;

г) співвідноситься з «новим» (ремою) або нечленованим на рему й тему компонентом при актуальному членуванні речення;

д) переважно співвідноситься з предикатом у семантико-синтаксичній структурі речення;

е) співвідноситься з присудком або підметом двоскладного речення;

є) виражається спеціалізованими формами — безособовими дієсловами, предикативними прислівниками, називним відмінком іменника тощо[69].

На думку вченого, головний член односкладних речень зазвичай виражає стан. Це відбивається також на його сполучувальних можливостях. Зокрема, дослідник говорить про те, що співвідносний із присудком головний член може поширюватися керованими ним другорядними членами. Специфічною іменниковою залежною формою в таких реченнях виступає давальний відмінок із суб'єктним значенням, що значеннєво відповідає називному відмінкові, у функції підмета у двоскладних реченнях: *Дитині не*

[68] Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець – К : Либідь, 1993. – С. 81.

[69] Там само. С. 81.

спиться — Дитина не спить; Дівчині весело — Дівчина весела[70].

І. Вихованець відповідно до типів головного члена речення і його морфологічної форми всі односкладні речення поділяє на декілька основних класів: 1) дієслівні речення; 2) інфінітивні речення; 3) іменникові речення; 4) прислівникові речення[71].

Цікавим є той факт, що з-поміж дієслівних конструкцій учений виокремлює лише безособові (одноособові) речення. Однак серед іменникових одиниць дослідник відзначає три групи:

а) речення з простим головним членом, вираженим формою називного відмінка іменника: *«Поле. Гай» (Чупринка)*;

б) речення зі складеним головним членом, вираженим кількісно-іменниковою сполукою — кількісним словом у називному відмінку та іменником у називному або родовому відмінку: *«Три дні і сто вражень» (Симоненко)*;

в) вокативні речення з простим головним членом, вираженим формою кличного відмінка іменника: *«Чіпко! Чіпко!» (Панас Мирний)*[72].

В академічному синтаксисі української мови використано усталену в сучасному східнослов'янському мовознавстві класифікацію односкладних речень, за якою виділяють односкладні означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні речення[73].

Однак зараз лінгвісти намагаються не тільки вдосконалити поділ речень на двоскладні й односкладні, а й замінити його іншим (однокомпонентні, двокомпонентні та трикомпонентні конструкції). Так, І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська замість терміна «односкладні речення» використовують «одноядерні речення», які поділяють на одноядерно-двокомпонентні і одноядерно-однокомпонентні[74].

---

[70] Там само. С. 83.

[71] Там само. С. 98.

[72] Там само. С. 99-100.

[73] Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. – С. 113.

[74] Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання

І. Слинько, Н. Гуйванюк та М. Кобилянська виділяють такі риси інфінітивних речень:

1) з формально-граматичного погляду це одноядерні речення, тобто речення без підмета;

2) з семантичного погляду це двокомпонентні речення, бо в них, крім предиката, завжди мається на увазі суб'єкт;

3) інфінітивні речення — похідні моделі від номінативно-дієслівних речень. Вони можуть мати модальні варіанти — без допоміжних безособових дієслів чи предикативів;

4) інфінітивні речення створюються граматично незалежним інфінітивом;

5) значення інфінітивних речень полягає в тому, що вони виражають дію, співвідносну з наявним чи домислюваним діячем[75].

Згадані вище дослідники беруть до уваги не лише формально-граматичний критерій, а й також семантичний, тому тлумачать ці конструкції як одноядерні двокомпонентні речення[76].

М. Плющ, С. Бевзенко, Н. Грипас у посібнику «Сучасна українська літературна мова», викладаючи тему «Односкладні речення», виокремлюють означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та називні синтаксичні конструкції. Ці види односкладних речень дослідники описали дуже стисло, не зупиняючись на проблемних моментах у визначенні безособових чи інфінітивних одиниць, специфічних способах вираження головного члена[77].

В. Брицин займається активним дослідженням односкладних речень, зокрема підкреслював те, що незважаючи на велику кількість праць, присвячених цим реченнєвим об'єктам, вони все-таки залишаються найменш

/ І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська– К : Вища шк., 1994. – С. 182.

[75] Там само. С. 212.

[76] Там само. С. 212.

[77] Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. Сучасна українська літературна мова: підручник для студентів ВНЗ – Київ: Вища шк., 1994. – С. 330-333.

вивченими та зрозумілими. У їхньому тлумаченні спостерігаються значні розбіжності не тільки серед представників різних мовознавчих напрямів – логіко-граматичного, формально-граматичного, семантико-синтаксичного, – неоднорідність підходів до опису цих синтаксичних одиниць притаманна і працям, які ґрунтуються на однакових вихідних принципах аналізу синтаксичних явищ, зокрема дослідженням семантико-синтаксичного спрямування. Пошук шляхів адекватного опису односкладних речень робить необхідним розгляд ряду методологічних питань: чи є односкладні речення похідними утвореннями від двоскладних, якщо ж вони є похідними від двоскладних, наскільки можливо застосовувати до них поняттєвий апарат, придатний для аналізу двоскладних речень[78].

К. Г. Городенська розглядає конструкції з одним головним членом у контексті історичного та деривaційного синтаксису. Дослідниця чітко зауважила, що розмежування понять двоскладності й односкладності можливе тільки на рівні формально-граматичної структури простих речень, тому що з власне-семантично боку вони завжди двоскладні. Історичний синтаксис відтворює реальний розвиток двоскладних і односкладних речень, тобто встановлює, які типи цих речень історично передували іншим. Деривaційний синтаксис виявляє відношення похідності між тими типами двоскладних і односкладних речень, які мають спільну власне-семантичну структуру[79]. На думку К. Городенської, згортання суб'єктної синтаксеми спричинило виділення односкладних з формально-граматичного погляду означено-особових, узагальнено-особових та неозначено-особових речень. Дослідниця зауважує, що означено-особове речення семантично відрізняється від співвідносних двоскладних речень, де виконавець дії або носій стану виражений займенниками я, ми. Це дає підставу говорити про означеність

[78] Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові. До питання методології їхнього дослідження / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 7–14.

[79] Городенська К.Г. Проблема двоскладності — односкладності в контексті історичного й деривaційного синтаксису. Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів. Київ, 2002. С. 51 — 55.

виконавця дії або носія стану в означено-особовому реченні, на що вказує здебільшого особова форма дієслова, пор.: *Люблю літо і Я люблю літо; Вивчаємо мови і Ми вивчаємо мови*[80]. Щодо узагальнено-особових речень, то й тут К. Городенська підкреслює те, що такі синтаксичні одиниці семантично співвідносяться з двоскладними реченнями, дія або стан яких мисляться узагальнено, тобто стосуються будь-якої особи, про що свідчить їх підмет, виражений займенниками *ніхто, кожен* або іншими словами узагальненої семантики. Поширеність дії або стану на будь-яку особу в односкладному узагальнено-особовому реченні виражається головним членом у формі дієслова 2-ї особи, пор.: *Чужим добром не забагатієш і Чужим добром ніхто не забагатіє; Решетом воду не носять і Решетом воду ніхто не носить*[81]. Мовознавиця виділяє неозначено-особові речення, які, за її поглядами, семантично корелюють з двоскладними реченнями, виконавець дії або носій стану яких виражений словами неозначеної семантики, здебільшого займенниками *хтось, дехто* і под. Неозначеність виконавця дії або носія стану в односкладному неозначено-особовому реченні передає дієслово у формі 3-ї особи множини теперішнього і майбутнього часу або у формі множини минулого часу, пор.: *Газифікують села і Хтось газифікує села; Посадили над козаком явір та калину (Т. Шевченко) і Хтось посадив над козаком явір та калину*[82].

Детально ознайомившись із напрацюваннями К. Городенської, бачимо, що дослідниця поділяє односкладні конструкції на означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та називні синтаксичні одиниці.

С. Бевзенко зауважує, що односкладні синтаксичні конструкції співвідносні із судженнями, у яких один із членів не має словесного вираження. Відсутність другого головного члена чи його синтаксичної групи

[80] Там само. С. 51-55.

[81] Там само. С. 51-55.

[82] Там само. С. 51-55.

становить структурну особливість односкладних речень і не є ознакою неповноти речення. Головний член речення в таких висловлюваннях називає предмет, явище, стан, дію і за допомогою граматичних форм слів та інтонаційних засобів оформлює і предикативність, і модальність — необхідні ознаки будь-якого речення[83].

А. Загнітко виокремлює іменні та дієслівні односкладні конструкції. До іменних учений зараховує номінативні та ґенітивні речення. У праці немає згадки про вокативні одиниці. До дієслівних конструкцій належать означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні речення[84]. Дослідник класифікує номінативні одиниці на окремі підвиди:

1) **буттєві номінативні речення**: *«Далина. Далечінь. Світлодаль... У мандрівку збирається молодь» (Сингаївський)*;

2) **вказівні номінативні речення** – односкладні речення з вказівними частками: *«Ось копія наказу» (Довженко)*;

3) **оцінні номінативні речення**: *«Справді славна дівчина» (Стельмах)*;

4) **власне-називні**, до яких належать назви книг, часописів, картин, музичних творів, написи на вивісках: «Собор» (назва роману Гончара), «Диво» (назва роману Загребельного) тощо;

5) **спонукально-бажальні номінативні речення**, у яких стверджується необхідність або бажаність того, щоб предмет, названий іменником у Називному відмінку, став наявний: *«Документи! – Документи у нас, товаришу, різні, – сказав повстанець...» (Довженко)*;

6) **номінативний теми** – інтонаційно самостійна комунікативна одиниця, через яку мовець повідомляє про наявність у свідомості уявлення і викликає аналогічну асоціацію у свідомості співрозмовника: *«Син! Дванадцять років, а вже біжить на поміч» (Стельмах)*[85].

П. Дудик та Л. Прокопчук у «Синтаксисі української мови»

---

[83] Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: [навч. посіб.]. Київ: Вища школа, 2005. – С. 329.

[84] Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – С. 66.

[85] Там само. С. 66-68.

підкреслюють те, що односкладні речення досить специфічні за своєю будовою, змістом та стилістичною функцією. Згідно з поглядами дослідників вони, як і двоскладні речення є двобічною конструкцією: мовною і мовленнєвою структурними одиницями. Адже саме структурно-граматичні (синтаксичні) моделі таких речень фіксуються і зберігаються в колективній свідомості людей, які належать до певного етнічного середовища. Крім того, односкладні конструкції реалізуються в мовленні кожної людини та відображають певні сегменти об'єктивної дійсності. Хоча у двоскладних реченнях це відображається значно яскравіше, не можна не помітити ці вияви у висловлюваннях з одним головним членом[86]. П. Дудик та Л. Прокопчук дотримуються загальноприйнятої у сучасному синтаксисі класифікації односкладних речень і поділяють їх на означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні одиниці[87].

Узагальнивши та проаналізувавши напрацювання українських мовознавців, ґрунтуючись на дослідженнях представників традиційного підходу у виокремленні видів односкладного речення, подаємо характеристику кожної синтаксичної конструкції, якої дотримується більшість вчених.

Як прийнято вважати, **односкладні означено-особові речення** — речення, головний член яких виражений дієсловом дійсного способу першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу, а також наказового способу і вказує особовим закінченням на означену особу: «*Почувши від батька, що вчитимуся там, я з підстрибом вискочив на вулицю» (Петро Панч); «І чую тишу» (Л. Костенко)*[88].

Варто зауважити, що дієслово у формі третьої особи не може бути головним членом односкладного означено-особового речення, оскільки ця форма не вказує на конкретну особу, як і форма минулого часу дієслова: *їду*

[86] Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2010. – С. 113-114.

[87] Там само. С. 114.

[88] Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. С. 114.

автобусом, їдеш автобусом — їде автобусом[89].

На думку лінгвістів**, односкладні неозначено-особові речення** — речення, головний член яких виражений дієсловом третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу або ж формою множини минулого часу і називає дію, здійснювану неозначеними особами[90].

Необхідно наголосити на тому, що основне значення дієслівної форми в неозначено-особових реченнях — неозначеність, а не множинність виконувачів дії, хоча найчастіше неозначеність і збігається з множинністю. Інколи головний член неозначено-особового речення може виражатися дієсловом третьої особи однини теперішнього чи майбутнього часу або ж формою однини минулого часу: *«Постукало у вікно» (С. Васильченко)*[91].

Формально неозначено-особові речення можуть збігатися з неповними двоскладними реченнями, в яких пропущений підмет. На відміну від неповних двоскладних, в односкладних неозначено-особових реченнях виконувач дії не зумовлюється контекстом: *«Верба усохне, і спиляють грушу. Зелене море зроблять із Дніпра» (Л. Костенко)*[92].

Щодо сутности односкладних **узагальнено-особових речень** мовознавці одностайні і зараховують до них конструкції, головний член яких виражений дієсловом другої особи теперішнього чи майбутнього часу (рідше — іншими особовими формами) і вказує на узагальнену особу[93].

Форма головного члена узагальнено-особового речення може збігатися з формою головного члена означено-особового речення (1-ша, 2-га особи) та неозначено-особового речення (3-тя особа). Через це варто послуговуватись семантичним чинником: якщо дія в (означено-особовому реченні стосується конкретної особи (осіб), у неозначено-особовому — кількох чи багатьох (а інколи й однієї) осіб, то в узагальнено-особовому реченні дія може

[89] Там само. С. 116.

[90] Там само. С. 117.

[91] Там само. С. 117.

[92] Там само. С. 118.

[93] Там само. С. 118.

стосуватися будь-кого[94].

Дослідники переконані, що узагальнено-особові речення можуть виражати різні семантико-синтаксичні відношення:

1) умовно-наслідкове: «*Здобудем о освіту — побачим більше світу» (Народна творчість)*;
2) поради чи перестороги, застереження: *«Не хвались, як їдеш у поле, а хвались, як їдеш з поля» (Народна творчість)*;
3) можливості чи неможливості дії: *«Старого горобця на полові не обдуриш» (Народна творчість)*[95].

У сучасному академічному синтаксисі **односкладні безособові речення** — речення, головний член яких називає дію чи стан, незалежні від активного діяча. Семантичною основою безособових речень є відсутність активного діяча (носія ознаки), бо вказівка на нього виражається непрямим відмінком[96].

Традиційно мовознавці виділяють декілька різновидів односкладних безособових речень, до яких належать: ***власне безособові речення*** зі своїми підвидами в залежності від семантики головного члена; ***безособові речення,*** у який головний член виражений ***особовим дієсловом, ужитим у значенні безособового***, які теж поділяються на дві групи з урахуванням морфологічного вираження головного члена; ***безособові речення,*** у яких головний член виражений незмінною предикативною ***формою на -но, -то***; ***безособові конструкції***, головний член яких виражений ***прислівником***, серед яких теж виокремлюють кілька підгруп; ***безособові конструкції***, головний член яких виражений ***предикативними словами*** типу *гріх, біда, жаль, доста, сором, шкода, час, пора* та ін; ***безособові речення*** з головним членом, вираженим предикативним словом ***нема***, при якому наявний ***непрямий додаток у формі родового відмінка***, що називає особу чи предмет, відсутність яких

[94] Там само. С. 118-119.

[95] Там само. С. 119.

[96] Там само. С. 120.

ствердження[97].

Мовознавці в окрему групу виділяють **односкладні інфінітивні речення**, головний член яких виражений синтаксично незалежним інфінітивом. За структурою такі речення відрізняються від тих безособових, у яких інфінітив є синтаксично залежним. Такі односкладні речення є безособовими (*хочеться не працювати, можна відпочити, треба написати*). Інфінітивні ж є речення з головним членом – інфінітивом без частки би (б) або з часткою би (б)[98].

Інфінітивні речення виражають різноманітні модальні значення:

1) інфінітивні речення без частки би (б): семантика необхідності, неможливості, неминучості, наявності/відсутності дії чи стану; сумніву, вагання щодо доцільності чи необхідності дії (стану), названої інфінітивом; спонукання: наказ, просьба, порада, побажання, виклик до виконання (невиконання) певної дії;
2) інфінітивні речення з часткою би (б): виражають дію (стан), бажану чи небажану для мовця; дають оцінку здібностей співрозмовника, вказують на часту схильність мовця до певної дії (вчинку).
3) як окремі різновиди виділяють інфінітивно-називні (особливість їх полягає в тому, що інфінітив (головний член), називаючи якусь дію чи процес, має констатаційне (описове) значення) та інфінітивно-безособові речення (у ролі головного члена цих речень найчастіше виступають дієслова сприймання, деколи мислення, тому вони синонімічні до тих безособових речень, головний член яких виражається предикативним прислівником зі значенням сприймання)[99].

Одна з дилем, яка виникла в дослідників, це те, до якої групи конструкцій зараховувати інфінітивні речення – іменної чи дієслівної. Ця

---

[97] Там само. С. 121-125.

[98] Там само. С. 126-127.

[99] Там само. С. 127-128.

проблема пов'язана насамперед з подвійною природою інфінітива, який зберігав деякі риси іменного походження[100].

Згідно з цими міркуваннями науковців наводяться приклади перехідних типів інфінітивних речень до безособових чи називних — інфінітивно-безособові та інфінітивно-називні-речення[101].

До інфінітивно-безособових речень зараховують: інфінітиви з допоміжним дієсловом бути: *«Було тут над чим плакати, сину!» (Розм.)*; інфінітиви із заперечними займенниками (прислівниками): *«Нікому тоді їх не зупинити!» (С. Скляр.)*; інфінітиви від дієслів мислення та пасивного сприймання: *«Йоньки не чути і не видно» (Г. Тют.)*[102].

Інфінітивно-називними реченнями вважають конструкції, у яких інфінітив має лише констатаційне значення і вимовляється з почуттям обурення, подиву, розчарування: *«Кинути таку хорошу дівчину! Проміняти зозулю на яструба!»*[103].

Існує ще одна проблема, що стосується інфінітивних речень – це вираження в них предикативності, тобто особовості, часу і модальності. Інфінітив як форма дієслова не має граматичної категорії особи, але інфінітивні речення виражають певне відношення до особи. З цією метою використовується давальний відмінок, який показує віднесеність дії до 1, 2 та 3 особи. Віднесеність до 1 і 2 особи виражається особовими займенниками: *«Як же мені не любить руки твої золоті!» (В. Сосюра)*. Віднесеність до 3 особи виражається особовими займенниками чи іменниками: *«Куди йому йти та й у чому його йти по такому лютому холоду?» (П. Мирний)*. Якщо давального відмінка в інфінітивному реченні немає, воно набуває значення віднесеності до узагальненої особи, зокрема при інфінітивах поради, наказу, заперечення, при наявності просторових чи часових поширювачів: *«Творити*

---

[100] Там само. С. 213.

[101] Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська– К : Вища шк., 1994. – С. 213.

[102] Там само. С. 213.

[103] Там само. С. 213.

світ, а не вклонятись світу» (А. Малишко)[104].

В академічній граматиці **односкладними номінативними реченням**и називають конструкції, головний член яких виражений іменником у формі називного відмінка[105].

Деякі вчені виділяють спонукальні (спонукально-бажальні) номінативні речення, однак за словами більшості мовознавців такі структури можуть бути кваліфіковані як еліптичні двоскладні чи односкладні речення, оскільки вони завжди містять підтекст, що може реалізуватися в двоскладних та односкладних конструкціях[106].

Отже, у сучасному мовознавстві, незважаючи на дещо різні способи виокремлення видів односкладних речень, загальноприйнято виділяти дієслівні та іменні конструкції, до яких зараховуємо: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні одиниці.

[104] Там само. С. 214.

[105] Там само. С. 128.

[106] Там само. С. 131.

1.3. Діахронічний аспект дослідження односкладних речень в українському мовознавстві

Історія односкладних речень привертала увагу дослідників минулих століть та залишається актуальним питанням для сучасників. Такі конструкції виникли дуже давно і займають вагоме місце в синтаксисі української мови. Саме тому науковий інтерес лінгвістів до цієї теми є цілком обґрунтованим.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. науковці почали говорити про речення, у яких був лише один головний член, що формально співвідносився з простим дієслівним присудком. Так, О. Потебня, досліджуючи зв'язок між мовою і мисленням, описував структуру різних типів речень, зокрема односкладних. Науковець чітко наголошував на граматичній природі інфінітива, стверджуючи, що він тільки колись був іменем, але не залишився ним. За трактуванням ученого, інфінітив — ім'я в етимологічному розумінні і вид дієслова в синтаксичному розумінні[107].

С. Смаль-Стоцький і Ф. Ґартнер у «Граматиці руської мови» зазначали про те, що існують конструкції, які не потребують особи, до котрої мав би належати присудок. Таке відбувається при явищах природи (*Зашуміло в лісі*), при деяких присудкових виразах (*Нема вже таких людей*), у неособових виразах (*Забагло ся мені товариства*). Науковці назвали ці синтаксичні одиниці безпідметовими[108].

Є. Тимченко, аналізуючи речення за формою вислову, поділяв їх на іменні та дієслівні. Мовознавець стверджував, що зазвичай основою вислову є дієслово в особовій формі (*світає, він гуляє*). Однак, на думку дослідника, буває так, що в основі сказаного лежить імення або його рівнозначник, і речення немає жодного дієслова: *ніч, тьохкання соловейка*. З огляду на це, Є. Тимченко виокремлює іменні та дієслівні конструкції[109].

---

[107] Потебня О. Думка й мова (фраґменти): Слово Знак Дискурс Антологія світової літературно-критичної думки XX ст, за редакцією Марії Зубрицької — Львів, 1996. — С. 25-26.

[108] Смаль-Стоцький С. Й., Ґартнер Ф. *Граматика руської мови*. Третє перероб. видання. — Відень, 1914. — С. 107-108.

[109] Тимченко Є. Українська граматика для III і IV кляси шкіл середніх / Проф. Є. Тимченко. – Київ. Друкарня

В. Сімович, досліджуючи граматичну природу підмета і присудка, вказував на те, що перший обов'язково має бути в називнику, тобто називному відмінку. Такий підмет, за словами мовознавця, називають граматичним. Учений зауважує, що його потрібно відрізняти від іншого, так званого логічного підмета, який може бути в будь-якому відмінку, проте обов'язково має вказувати на особу або річ, про яку йдеться в реченні: *Мете снігом. Не стало дров*. Дослідник також, як і Смаль-Стоцький, називає їх безпідметовими. У такий спосіб В. Сімович підводить до того, що в українській мові можуть бути конструкції, у яких немає граматичного підмета. Крім того, автор акцентує увагу на тому, що в безпідметових реченнях присудок найчастіше стоїть у середньому роді, найкраще це видно по формах дієслів минулого часу: *замело, блискало*. Варто зауважити, що мовознавці під такими реченнями мали на увазі саме безособові синтаксичні одиниці[110].

О. Синявський у посібнику «Норми української літературної мови» також описує конструкції, які називає безпідметовими, говорячи про те, що вони досить поширені. Учений зазначає, що на форми таких синатксичних одиниць українська мова доволі багата, але не всі з них виявляють однаковий ступінь безпідметовости. Саме тому дослідник поділяє їх на дві головні групи: безпідметові речення з великою безпідметовістю й речення з безпіметовістю відносною (меншою)[111].

До першої групи Синявський зараховує безпідметові речення на -но, -то, де основна увага на дії (на присудку), а те, з чого виходить та дія (підмет) майже не означене[112]. Крім того, мовознавець виокремлює прислівникові речення, де підмета немає, а присудок складний: «*Тихо. Сумно*»[113]. Синявський

Т-ва "Криниця". – 1918. – С. 51

[110] Сімович В. Граматика української мови: для самонавчання та в допомогу шк. науці / Василь Сїмович; Українська накладня. – 2-ге вид. з одмінами й дод. – Київ; Ляйпціг: Укр. накладня, 1919. – С. 370-371.

[111] Синявський О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський. — Харків; Київ: Літ. і мистецтво, 1931. — С. 203.

[112] Там само. С. 204.

[113] Там само. С. 207.

називає інфінітив дієйменником і говорить про існування таких речень як дієйменникові (на сучасний лад інфінітивні): «*Як не робити, то й хліба не їсти*»[114]. Як окремий вид, на думку вченого, варто виділяти безпідметові речення на -ло, які стосуються переважно явищ природи або тих фактів, які є невідомими чи загадковими[115]. Також дослідник викоремлює безпідметові речення на -ся та речення із заперечною часткою не[116].

С. Смеречинський також виокремлював безпідметові речення, а найпоширенішими серед них вважав форми на -но, -то, у яких, на думку дослідника, дію, чинність в присудковій функції віддають формою на -но, -то, а об'єкт дії – знахідним відмінком: *собаку вбито*[117]. Мовознавець наголошує, що українській мові не властиві допоміжні дієслова *було, буде* при формах на -но, -то[118]. Крім того, дослідник зазначає, що українській народній мові не властива дійова особа в орудному відмінку при формах на -но, -то[119].

За спостереженнями Смеречинського, в українській народній мові дуже поширені безпідметові конструкції, у яких присудок стосується неназваного діяча, що уявляється й чинить (словами Потебневими та інших дослідників) як невідома, таємна субстанція (причина, сила) і виступає та діє активно: «*Водило, так мене водило і привело до пасіки*»[120].

Д. Кислиця дотримувався думки, що існують безпідметові та безприсудкові речення. Останні він означував як називні, у яких зовсім не було присудка: «*Поле. Гай*». За словами науковця, називні речення можуть складатись з одного іменника в називному відмінку (*Поле. Гай і ін*.), з іменника і прикметника-означення (*Гаряче сонце*) і з досить поширеної підметової

---

[114] Там само. С. 208.

[115] Там само. С. 209.

[116] Там само. С. 211-212.

[117] Смеречинський С. Нариси з української синтакси в зв'язку з фразеологією та стилістикою. Харків, 1932. – С. 8.

[118] Там само. С. 10.

[119] Там само. С. 16.

[120] Там само. С. 22.

групи (*Полк імени Мазепи*). Мовознавець вважав, що називними реченнями здебільшого були назви книжок, заголовки, назви газет, закладів тощо. У літературних творах, стверджував дослідник, називні речення мають, крім значення стислости, значення художнє: дають разом картину кількох образів, зіставлення або раптові зміни картин, як у калейдоскопі[121].

Іншими, на думку Дмитра Кислиці, були безпідметові речення, у яких, навпаки, наявність підмета спотворила б значення. Оскільки підмета в таких реченнях немає, усі другорядні члени речення групуються навколо присудка, творячи одну групу — присудкову. Серед безпідметових конструкцій мовознавець виокремлював синтаксичні одиниці, де присудками були форми на -но, -то (у минулому часі -ло), прислівники (*тяжко, важко жити*) або дієйменники (інфінітиви: *боятися, не ходити*)[122].

Безособові речення зацікавили українсько-американського славіста-мовознавця німецького походження Ю. В. Шевельова (Шереха). Дослідник слушно відзначав, що в таких реченнях є лише один головний член, який формального нагадує присудок двоелементного речення. Водночас лінгвіст підкреслював, що граматичний центр безособових одиниць не варто називати присудком, а правильніше буде означувати його головним членом, що формально співвідноситься з присудком[123].

Варто звернути увагу на те, що Ю. Шевельов виокремлював підвиди односкладних безособових речень, серед яких:

1) **абсолютно-безособові речення**, де головний член виражається безособовим дієсловом: *І світає, і смеркає (Шевченко)*.
2) речення, де **особові дієслова вжито в значенні безособових**: *…Отак розмовляло, далі застогнало, а далі й замовкло*

[121] Кислиця Д., Шерех Ю. Граматика української мови : посібник для гімназії. Частина ІІ : синтакса / проф. Юрій Шерех, Дмитро Кислиця. – Мюнхен : накладом Видавництва “Українська Трибуна”. R. Oldenbourg, Graphische Betriebe G.m.b.H., 1947. – С. 26.

[122] Там само. С. 27-28.

[123] Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. - Ч. 3.). - Мюнхен: Молоде життя, 1951. – С. 89-90.

(Метлинський).

3) **безособові заперечні речення**, що найчастіше пов'язані з дієсловом *бути*: *Борця того в селі не стало (Шевченко)*.
4) речення, де **заперечується можливість активної участи особи** в чомусь: *Аж тепер йому було не до забав (Франко)*.
5) речення з головним членом, що виражений **безособовим зворотним дієсловом**: *Хочеться сісти на човен і поплисти (Коцюбинський)*.
6) **безособові прислівникові речення**, де головний член виражений прислівником з наявною або нульовою дієслівною зв'язкою: *Сумно було Максимові серед широкого пустого степу (Панас Мирний)*.
7) **безособові речення на –но, -то**, де головний член виражений безособовими дієслівними формами, що закінчуються на –но, -то: *Легені йому одбито самодержавницькими чобітьми (Яновський)*;
8) **безособово-пасивні речення**, де головний член речення виражений безособовим зворотним дієсловом, що керує знахідним відмінком імени: *Готувалося нічну експедицію (Яновський)*;
9) **інфінітивні безособові речення**, де інфінітив може функціонувати як самостійний головний член з наявною або нульовою дієслівною зв'язкою. Значення таких речень здебільшого характеризується модальними відтінками[124].:

   а) вияв волі, бажання, наказу: *Сідлать коня! Гей, у погоню швидше! (Рильський)*;

   б) питальні: *Що ж тепер робити? Зайти в кімнату і втішати Валентину Сидорівну? (Копиленко)*;

   в) вияв невпевненості: *Ну, здається, в домі все розпорядив доладу. Піти ще у двір попорядкувати (Мова)*;

   г) окреслення можливости чи неможливости дії: *Бути, бути цього ранку великому грому (Руданський)*[125].

[124] Там само. С. 90-94.

[125] Там само. С. 94-95.

Серед інфінітивних речень Ю. Шевельов виділяє **констатувальні інфінітивні речення**, які позбавлені емоційно-модальних відтінків. Такі конструкції вживаються часто, але з обмеженою групою інфінітивів: *Вгледіти щастя, зомліти, осліпнути, скрикнути тільки: «мій раю» і стратити… (Олесь)*[126].

Ю. Шевельов зробив дуже ґрунтовний аналіз безособових конструкцій, виокремлюючи з-поміж них особливі підвиди, а також звертаючи увагу на способи вираження головного компонента в таких реченнях.

Л. Булаховський, окреслюючи способи вираження підмета та присудка, зазначав, що при формах наказового способу дієслова може не вживатись ім'я-підмет, тоді такі речення, за словами дослідника, набувають узагальненого значення: *«Клич його – не чує»*. Науковець говорив, що такі конструкції не є неповними, наголошуючи на тому, що форми наказового способу дієслова в українській мові вказують на підмет безпосередньо своїм особовим закінченням: *«Тільки ж не гнівайсь за щиреє слово»* (Франко)[127].

Л. Булаховський як окремий вид виділяв безособові та відносно-безособові речення, зазначаючи, що для мовної свідомости вони є особливим, семантично і стилістично вмотивованим різновидом вияву двоскладного у своїй основі акту мислення. Мовознавець дійшов до таких висновків, оскільки помітив, що одні типи структури безособових речень кількісно обмежуються і витісняються особовими, у той час як інші, навпаки, досить помітно розвиваються. Дослідник зауважив, що більш поширеними стають ті типи безособового речення, які легше сприймаються на тлі особової конструкції як її особливий варіант або як певне відхилення від неї у випадках узагальненості, невідомости чи другорядного значення дійової особи[128].

Л. Булаховський поділяв безособові речення на декілька основних груп,

---

[126] Там само. С. 95.

[127] Булаховський Л. Курс сучасної української літературної мови / Інститут мовознавства Академії наук УРСР імені О. О. Потебні; ред. Л. А. Булаховський. – Київ: Радянська школа, 1951. – С. 37.

[128] Там само. С. 52.

а ті, у свою чергу, ділились на підгрупи. Найархаїчнішої, проте найменш продуктивною, на думку мовознавця, була група, у якій дійова особа не могла бути виражена. На противагу їй існувала інша група, також архаїчна, але більш продуктивна: у ній те слово, яке мало б позначати дійову особу, виражалось давальним відмінком, у ще одній, новішій за походженням, – орудним відмінком[129].

Відносно-безособові речення, за словами Л. Булаховського, містять підмет у називному відмінку, однак він не виражається якраз через його узагальненість, неозначеність або другорядність[130]. Цікаво, що інколи речення такого типу, як зазначає дослідник, навмисне вживаються, щоб створити враження загадковости, таємничости дії, хоча дійова особа є і могла б бути відома, як, наприклад, у Метлинського: *«Степ-земля рідну і нерідну кров допиває, А проміж трупами стогне, мов розмовляє... Отак розмовляло, далі застогнало, А далі й замовкло, тільки кров дзюрчала»*[131].

До безособових речень Л. Булаховський зараховує інфінітивні, у яких інфінітив виступає у ролі присудка. За міркуваннями науковця, такі конструкції найчастіше вживаються в експресивній мові, здебільшого пов’язані з різними модальними відтінками. Через це вони більше сприймаються у способі, а не в часі, також маючи переважно узагальнено-особове значення: *«Тож не схилять голів! Боротись і боротись!»*[132].

Б. Кулик висловлював схожі думки щодо природи односкладних речень. Однак, на відміну від Л. Булаховського, учений у другій половині XIX століття використовував уже сам термін «односкладність» та поділяв ці конструкції на ті види, які виокремлюють і зараз: безособові, інфінітивні, неозначено-особові, узагальнено-особові, означено-особові та номінативні[133].

---

[129] Там само. С. 52-53.

[130] Там само. С. 53.

[131] Там само. С. 54.

[132] Там само. С. 61-62.

[133] Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 ч.] / Б. М. Кулик. - Київ : Рад. шк., 1959 - 1961. Ч. 2 : Синтаксис : підруч. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів. – 1961. – С. 87.

Послуговуючись напрацюваннями Л. Булаховського, мовознавець подавав тлумачення усіх вищезгаданих видів односкладних речень, близькі до сучасности.

Б. Кулик, досліджуючи інфінітивні речення, наголошує, що інфінітив як головний член у таких конструкціях є самостійним у смисловому плані. Залежним, за словами мовознавця, інфінітив буває тоді, коли є частиною складеного дієслівного присудка (*Я хочу відпочити*), частиною складеної форми в безособовому реченні (*Довелось заночувати*), обставиною мети при дієсловах руху та стану (*прийшов допомогти*), неузгодженим означенням (*наказ ступати*)[134].

Аналізуючи номінативні речення, Б. Кулик говорив, що є проблема у розмежуванні тих синтаксичних одиниць, у яких прикметник виступає простим присудком, від тих, де прикметник виступає означенням, узгодженим з іменником – головним членом. На думку науковця, у таких випадках засобами синтаксичної диференціації є порядок слів та інтонація з урахуванням контексту, у якому знаходиться речення. Так, зазначає дослідник, препозитивний прикметник виконує роль означення, а постпозитивний – є частиною складеного іменного присудка[135].

Один із відомих мовознавців В. Ф. Сич не залишив поза увагою односкладні конструкції та присвятив їм достатню кількість досліджень. Науковець підкреслював те, що існують проблемні моменти під час аналізу граматичної природи речень з одним головним членом. Також наголошував, що односкладні речення мають тільки один граматичний центр, який прийнято не називати підметом чи присудком, оскільки суб'єкт і предикат судження виражається нерозчленовано або ж за допомогою слів, які не становлять відомої нам граматичної пари[136].

---

[134] Там само. С. 96.

[135] Там само. С. 108.

[136] Сич В. Ф. Односкладні речення в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1964. – № 1 – С. 24–28.

О. С. Мельничук, вивчаючи еволюцію структури слов'янських мов, вказує на те, що односкладні речення в індоєвропейській прамові виникли одночасно з двоскладними. Це стало результатом розвитку та формальної диференціації початкових граматично неоформлених речень, які складалися з одного слова або утворювались з двох чи більше слів[137].

Аналізуючи розвиток мовознавчих думок про односкладні речення, бачимо, що представники логіко-граматичного напряму розглядали такі структури як неповні, оскільки вони вважали, що в реченні як синтаксичній одиниці обов'язковою є двочленність структури, допускаючи пропуск одного з головних членів речення-судження. При цьому в реченні обов'язкова наявність присудка. Тому номінативні речення трактувались як неповні[138]. У той час представники психологічного і формально-граматичного напрямів, серед яких і О. Потебня, вважали присудок найважливішим компонентом речення. Під поняттям «присудок» мали на увазі головний член односкладного речення виражений називним відмінком іменника[139].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Лінгводидактика як окрема наука почала активно розвиватись наприкінці XIX століття – після проголошення незалежности України. Хоча вже у другій половині минулого століття з'являлись окремі праці вчених-лінгводидактів: В. Масальського, А. Медушевського, Є. Дмитровського, М. Шкільника.

Науковці намагались покращити методику викладання української мови, зокрема синтаксису, у закладах загальної середньої освіти та у вищій школі, видавали посібники, методичні матеріали, рекомендації щодо вдосконалення вивчення української мови. Безумовно, робити це в умовах

[137] Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. — К., 1966, 324 с.

[138] Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

[139] Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

радянського тоталітарного режиму було не так просто.

Під час викладання синтаксису, зокрема теми «Односкладні речення», у середній школі вчителі повинні дотримуватись загальнодидактичних принципів навчання, а також застосовувати новітні технології (інтерактивні методи) для того, аби зробити процес навчання більш цікавим та пізнавальним для учнів.

Вивчення синтаксису у вищій школі спрямоване на розвиток у студентів критичного мислення, здатності аналізувати та порівнювати отриману інформацію, досліджувати проблемні моменти, шукати шляхи для їхнього розв'язання.

Односкладні конструкції були об'єктом дослідження науковців з давніх часів. Учені намагались обґрунтувати граматичну природу таких синтаксичних одиниць, звернути увагу на розбіжності у трактуванні, з'ясувати їхні основні види.

В академічному синтаксисі загальноприйнято виокремлювати шість видів односкладних конструкцій: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні одиниці.

Односкладні означено-особові речення допомагають висловлювати думки чітко та лаконічно, сприяють динамічності мовлення.

У неозначено-особових реченнях увага акцентується не на суб'єкті виконання дії, а на самому процесі. Тому ці конструкції легко відрізнити від двоскладних неповних.

Головним чинником розрізнення узагальнено-особових речень від означено-особових та неозначено-особових є семантика, на яку обов'язково потрібно звертати увагу.

Безособові односкладні речення варто поділяти на окремі різновиди, що спричинене морфологічним вираженням головногоч члена цих конструкцій.

Виокремлення односкладних інфінітивних речень з-поміж односкладних конструкцій зумовлене синтаксично незалежним інфінітивом як головним граматичним центром таких одиниць, який не може

ототожнюватись з головним членом безособового речення.

До сьогодні існують суперечності в поглядах лінгвістів щодо сутності односкладних речень, тому тема залишається актуальною і потребує ретельного вивчення.

РОЗДІЛ 2
АНАЛІЗ ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТЕМИ «ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ» В ШКІЛЬНІЙ ТА АКАДЕМІЧНІЙ ГРАМАТИКАХ

Вивчення односкладних речень у школі розпочинається у середині 8 класу. Для аналізу ми брали 5 шкільних підручників з української мови для 8 класу, рекомендованих МОН для закладів середньої освіти. Їхніми авторами є О. Авраменко[140] (два підручники, один з яких для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням української мови)[141], О. Заболотний[142], О. Глазова[143] та С. Караман[144].

Тлумачення односкладних речень у вищезгаданих підручниках практично не відрізняються. Учні отримують таке визначення: «Речення, граматична основа якого складається з одного головного члена речення, називаємо односкладним»[145]. У підручнику О. Глазової відсутнє подібне трактування, тобто немає пояснення терміна «односкладність», є лише вказівка на те, що прості односкладні речення поділяють на два типи: з головним членом – присудком, з головним членом – підметом[146]. У цьому фрагменті яскраво бачимо те, що авторка використовує поняття «підмет –

---

[140] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн, освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ : Грамота, 2021. — 192 с.

[141] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Юлія Гарюнова, Інна Літвінова. Київ: Грамота, 2021. - 256 с.

[142] Заболотний О.В. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. заг. се-ред. освіти / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. — 2-ге вид., переробл. — Київ: Генеза, 2021. - 224 с.

[143] Глазова О. Українська мова: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2-ге вид., перероб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. — 255 с.

[144] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — 296 с.

[145] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн, освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ: Грамота, 2021. — С. 64.

[146] Глазова О. Українська мова: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2-ге вид., перероб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. — С. 132.

присудок» для односкладних речень, тобто не формально співвідносить ці члени речення, а конкретно називає їх підметом та присудком. Натомість у підручниках інших авторів немає такого означення. С. Караман наголошує на тому, що в односкладних реченнях може бути лише один головний член у формі підмета або у формі присудка. Другий головний член в односкладних реченнях не потрібний (або неможливий), зазначає дослідник[147]. Такої ж думки дотримуються О. Авраменка та О. Заболотний.

Олександр Авраменко підкреслює функції односкладних речень, говорить про те, що вони збагачують та урізноманітнюють мовлення, а також можуть передавати такі відтінки думки й почуття, які неможливо відтворити двоскладними реченнями[148].

Автори аналізованих підручників підкреслюють те, що односкладні речення, так само як і двоскладні, можуть бути поширеними чи непоширеними, частинами складних речень.

Н. Бондаренко, дослідниця методики викладання односкладних речень у школі, пропонує свою послідовність вивчення таких синтаксичних конструкцій:

1. Мотивація.

2. Спостереження за функціонуванням у тексті.

3. Аналіз речень за запитаннями, з’ясування їх семантики, визначення граматичної будови.

4. Ознайомлення з теоретичними відомостями.

5. Трансформація двоскладних особових речень у речення типу, що вивчається, й навпаки.

6. Зіставлення засвоюваних речень із вивченими раніше односкладними реченнями.

---

[147] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — С. 132.

[148] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн, освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ: Грамота, 2021. — С. 64.

7. Реконструювання, конструювання, трансформація, синонімічна заміна речень.

8. Уживання речень у мовленні в ситуаціях ймовірного використання.

9. Рефлексія[149].

Науковиця переконана, що важливо домогтися засвоєння учнями граматичних і семантичних особливостей кожного типу односкладних речень. Однак передовсім восьмикласники повинні усвідомити відмінності між двоскладними й односкладними реченнями, що є запорукою успішного засвоєння останніх[150].

Навчальна програма з української мови для 8 класу з теми «Односкладне речення» складена таким чином, що на кожному новому уроці учні знайомляться з одним видом односкладних конструкцій, детально вивчають способи вираження головного члена в таких реченнях, вчаться розрізняти їх від двоскладних неповних одиниць.

Перед тим як почати ретельно досліджувати односкладні речення, школярі повторюють матеріал, вивчений у 7 класі, зокрема дієслово та його граматичні категорії для того, аби потім правильно визначати вид односкладних конструкцій, звертаючи увагу на морфологічний спосіб вираження головного члена: час, особу, число та рід.

Після цього учні знайомляться зі словосполученням, досліджують його ознаки, з’ясовують, що не є словосполученням, здійснюють порівняльний аналіз словосполучень та речень. Згодом школярі пригадують структуру речення, головні та другорядні члени, поглиблюючи свої знання про них. Тільки тоді розпочинається вивчення односкладних конструкцій, їхніх особливостей, прикладів функціонування в тексті. Наприкінці цієї теми учні разом з учителем підсумовують опрацьований матеріал, з’ясовують, яке прикладне застосування він може мати, вказують на стилістичну роль таких

---

[149] Бондаренко Н. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису йпунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. 2015. С. 26.

[150] Там само. С. 26.

синтаксичних конструкцій в аналізованих текстах.

Навчальна програма чітко характеризує основні складові, якими має оволодіти учень під час вивчення односкладних речень:

1) **знаннєва складова: знає** види односкладних речень, пояснює будову односкладних речень кожного з типів; **пояснює** розділові знаки в неповних реченнях;
2) **діяльнісна складова: розрізняє** речення односкладні й неповні; **визначає** види односкладних речень (також як частин складних речень); **конструює** односкладні речення вивчених видів, а також неповні речення; **правильно використовує** їх у власному мовленні; **ставить** правильно тире в неповних реченнях й **обґрунтовує** його використання; **знаходить і виправляє** пунктуаційні помилки на вивчені правила; **правильно будує** тексти різних типів і стилів, використовуючи виражальні можливості односкладних і неповних речень; **вживає в мовленні** речення двоскладні й односкладні різних видів як синтаксичні синоніми; **використовує** в текстах-описах називні речення для позначення часу й місця; **доречно вживає** неповні речення в діалозі, а також у складних реченнях для уникнення невиправданих повторів; **правильно інтонує** неповні речення; **складає** опис місцевості;
3) **ціннісна складова: сприймає** спілкування як цінність; **оцінює й осмислює** ситуацію спілкування**; відчуває** стан співрозмовника, **виявляє** емпатію; **оцінює** виражальні можливості й роль односкладних і неповних речень у текстах художнього, розмовного, публіцистичного стилів[151].

Під час нашого дослідження ми послуговувались кількома академічними підручниками, серед яких посібники К. Шульжука[152], П. Дудика

[151] Навчальна програма з української мови для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804.

[152] Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

та Л. Прокопчук[153], Л. Булаховського[154], О. Пономаріва[155], І. Вихованця[156] та Н. Гуйванюк (у співавторстві з І. Слинько та М. Кобилянською)[157].

Автори вищеназваних підручників подають майже однакові визначення односкладних речень: «Односкладні речення — речення з одним наявним головним членом, що не потребують поповнення другим головним членом»[158]. Н. Гуйванюк, М. Кобилянська та І. Слинько називають такі конструкції одноядерними, а не односкладними.

У курсі «Сучасної української літературної мови» студенти-філологи поглиблюють свої знання з теми «Односкладні речення» в розділі «Синтаксис», яким і завершується курс. Після вивчення всього матеріалу кожен здобувач освіти має розрізняти іменні та дієслівні конструкції, визначати види односкладних речень, розмежовувати поняття «односкладності» та «неповноти» речення.

Виклад інформації про односкладні речення в академічній граматиці має деякі розбіжності зі шкільною. Насамперед це стосується термінології. Односкладні речення з головним членом, що формально співвідноситься з підметом, за академічним підходом називають номінативними, тоді як за шкільною програмою – це називні конструкції. Наприклад, у підручнику С. Карамана подано таке визначення: «*Називні речення – це односкладні речення, у яких головний член має форму підмета, що називає предмет або явище, і виражений іменником у називному відмінку*»[159].

---

[153] Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.

[154] Булаховський Л. А. Курс сучасної української літературної мови / Інститут мовознавства Академії наук УРСР імені О. О. Потебні; ред. Л. А. Булаховський. – Київ: Радянська школа, 1951. – 407 с.

[155] Пономарів О. Д. Сучасна українська мова : підруч. для студентів гуманітар. спец. вищ. закл. освіти / [авт. кол.: О. М. Григор'єв та ін.] ; ред. О. Д. Пономарів. – Київ: Либідь, 1997. – 399 с.

[156] Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. – Київ: Либідь, 1993. – 368 с.

[157] Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська– К : Вища шк., 1994. – 670 с.

[158] Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. – С. 113.

[159] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — С. 152.

У шкільному курсі мови вказують на те, що називні речення можуть поширюватись лише додатками або означеннями. Якщо у реченні є підмет та обставина, а немає дієслова-присудка, то їх, за словами укладачів шкільних підручників, варто називати двоскладними, але неповними конструкціями[160]. Натомість мовознавці мають дещо іншу думку щодо цього питання.

За трактуванням науковців, для номінативних однокомпонентних речень, тобто речень про стан природи, предметів, осіб, стихійних явищ тощо, особливо типові локативні і темпоральні поширювачі, бо вони показують найголовніші умови, за яких звичайно виявляється буття навколишнього середовища. Ці поширювачі не можна назвати обставинними детермінантами чи суб'єктами обставинного стану, бо детермінанти факультативні поширювачі, а ці члени обов'язкові; їх не можна прирівняти до суб'єктів, бо вони означають простір чи час. Тому такі конструкції ми будемо називати локативними і темпоральними членами: *Надворі дощ (М. Баж.); І знову я один... Навколо степ і степ (В. Коб.); Довкола тільки урвище, безодня, безкрай (Ю. Смол.)*[161].

Крім того, в академічних посібниках головний член односкладного речення не ототожнюється ні з підметом, ні з присудком, а формально співвідноситься з ними. Натомість у шкільних підручниках досить часто автори нехтують цим, називаючи граматичний центр односкладного речення підметом або присудком, як у Глазової: «***Головний член (присудок)*** *виражений дієсловом у формі третьої особи множини дійсного способу*»[162].

Класифікація односкладних речень у шкільному курсі мови та академічному також має суттєві відмінності. Серед іменних конструкцій у підручниках для ЗЗСО виокремлюють лише називні односкладні одиниці. Жодної згадки немає про вокативні та ґенітивні речення. Проте в посібниках

---

[160] Там само. С. 250.

[161] Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська– К : Вища шк., 1994. – с. 250.

[162] Глазова О. Українська мова: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2-ге вид., перероб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. — С. 139.

для вищої школи такі конструкції зараховані до іменних.

Вокативні речення спричиняють чи не найбільшу кількість дискусій між мовознавцями. Можливо, через це їх вирішили не розглядати у шкільному курсі мови як окремий вид. Науковці вагаються, до якого типу зараховувати вокативні одиниці, а дехто з дослідників взагалі не вважає їх реченнями. І. Вихованець, М. Скаб, І. Кучеренко вважають такі речення односкладними, а П. Дудик, І. Слинько, К. Шульжук розглядають їх як окрему ланку, яка не належить ні до двоскладних, ні до односкладних одиниць.

Безумовно, П. С. Дудик слушно зауважує, що такі звертальні конструкції слід вважати не реченнями – двоскладними чи односкладними, а лише їх своєрідними функціональними замінниками[163].

Через неоднозначність у трактуванні вокативні речення не згадують під час вивчення односкладних речень у школі. Такі конструкції можна побачити при повторенні звертання, як-от у Карамана: «*Мій друже! Шановна громадо!*»[164]. Загальновідомо, що звертання не виступає членом речення, на що і вказують у шкільних підручниках.

Ґенітивні речення – ще один різновид, односкладних конструкцій, який не вивчається у школі. На думку І. Вихованця, А. Загнітка, їх варто зараховувати до безособових одиниць. Натомість інші мовознавці (А. Грищенко, О. Синявський) вважають їх різновидом іменних конструкцій[165]. У шкільному курсі мови такі речення також зараховують до безособових, як у С. Карамана: «Ані світу білого. Жодного слова! Ні дня без пригод»[166].

---

[163] Дудик П. С. Синтаксис української мови: підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. - К.: Академія, 2010. – С. 138.

[164] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — С. 216-217.

[165] Бондаренко, О. Генітивні речення в мові друкованих медіа: структурно-семантичний і комунікативно-модальний аспекти [Текст] / О. Бондаренко // Журналістська освіта в Україні: світові професійні стандарти: XIII Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Суми, 11-12 травня 2017 р.). – Суми: СумДУ, 2017. – С. 122.

[166] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О.

Інфінітивні речення у шкільних підручниках також не становлять окремого виду. Автори зараховують їх до безособових конструкцій, незважаючи на незалежну природу інфінітива як головного члена таких синтаксичних одиниць: «*Поїхати б у Карпати*»[167]. У шкільній граматиці односкладні речення трактуються зі значними відмінностями від академічного підходу.

2.1 Характеристика лінгводидактичних матеріалів теми «Односкладні речення» у ЗЗСО

2.1.1 Порівняльний аналіз підручникових матеріалів щодо специфіки різновидів односкладних речень

Укладачі шкільних підручників зараховують **означено-особові речення** до тих, де головний член речення співвідноситься з присудком. Автори зійшлись у поглядах щодо тлумачення односкладних означено-особових речень та подають таке визначення: «Означено-особові речення – це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що виражає дію конкретної особи (мовця, співрозмовника) чи спонукання до дії»[168]. Знову-таки лише О. Глазова вказує, що в означено-особових реченнях головний член – присудок, навіть у дужках подає цю інформацію[169].

С. Караман відзначає те, що за змістом означено-особові речення синонімні двоскладним реченням, однак у таких реченнях наголос робиться на дії, а не на виконавцеві. За формою дієслова можна визначити особу, про яку йдеться[170]. Крім того, автор подає примітку «Запам’ятайте!», у якій наголошує

Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — С. 149.

[167] Там само. С. 146.

[168] Там само. С. 134.

[169] Глазова О. Українська мова: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2-ге вид., перероб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. — С. 132.

[170] Там само. С. 134.

на тому, що в означено-особових реченнях присудок не може бути виражений дієсловом минулого часу або умовного способу, оскільки в цих формах немає значення особи[171].

Олександр Авраменко підкреслює, що односкладні означено-особові речення найчастіше використовуються у розмовному (діалоги) та художньому стилях мовлення. Також мовознавець зазначає, що ці конструкції нерідко виражають спонукання: накази, прохання, побажання та заклики. Автор використовує час від часу примітки «Зауважте!», в одній з таких він пише про те, що двоскладним (але неповним) є речення, у якому присудок – дієслово у формі третьої особи однини теперішнього, майбутнього часу або у формі однини минулого часу та подає приклади таких речень[172].

Укладачі шкільних підручників, які досліджуємо, одностайні у способі вираження головного члена означено-особових речень. Вони говорять про два таких способи:

1) дієслово у формі першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу;
2) дієслово у формі першої особи множини або другої особи однини чи множини наказового способу.

Неозначено-особові речення теж прийнято вважати такими, у яких головний член формально співвідноситься з присудком. Автори аналізованих підручників для закладів загальної середньої освіти так трактують ці мовні одиниці: «Неозначено-особові речення – це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що виражає дію невизначеної особи»[173]. Таку інформацію бачимо у підручнику С. Карамана. Авраменко уточнює, що особа, яка мала б виконувати дію, невідома або така, у називанні якої немає

---

[171] Там само. С. 135.

[172] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн, освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ: Грамота, 2021. — С. 65.

[173] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — С. 138.

потреби[174]. О. Глазова знову говорить про те, що головний член у таких реченнях є присудком, проте слушно зауважує, що ці конструкції можуть використовуватись у розмовному та художньому стилях мовлення, як і означено-особові речення[175].

На думку С. Карамана, неозначено-особові речення можуть уживатися, коли байдуже, хто виконав дію, або не знають дійової особи, або ж не хочуть називати її (але це не мовець і не співрозмовник). У неозначено-особових реченнях дійова особа мислиться неозначено (як хтось із певного кола осіб). Уживання цих конструкцій допомагає зосередити увагу на дії або події, а не на особі[176].

Щодо форми вираження головного члена, то тут мовознавці говорять одноголосно так:

1) дієслово у формі третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу дійсного способу;
2) дієслово у формі множини минулого часу[177].

До кожного з цих типів автори подають ілюстративний матеріал для кращого розуміння матеріалу.

О. Заболотний зауважує, що не є односкладними неозначено-особовими ті речення, у яких головний член виражений 3 особою однини минулого часу. Такі конструкції вважаємо двоскладними, проте неповними реченнями з пропущеним підметом, який відновлюємо з контексту[178]. Така сама інформація є у підручнику С. Карамана в примітках до теми.

---

[174] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Юлія Гарюнова, Інна Літвінова. Київ: Грамота, 2021. - 126 с.

[175] Глазова О. Українська мова: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2-ге вид., перероб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. — С. 139.

[176] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — С. 138.

[177] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Юлія Гарюнова, Інна Літвінова. Київ: Грамота, 2021. – 126 с.

[178] Заболотний О.В. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. заг. се-ред. освіти / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. — 2-ге вид., переробл. — Київ: Генеза, 2021. – С. 77.

Узагальнено-особові речення під час вивчення у школі вважають, чи не найпростішими у визначенні. Автори шкільних підручників дотримуються однакової думки щодо тлумачення узагальнено-особових речень, подаючи таке визначення: «Узагальнено-особові речення – це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що виражає дію, яка стосується будь-якої особи або кожного»[179].

С. Караман підкреслює те, що в узагальнено-особових реченнях виражають загальні судження, висновки, повчання, тому саме таку форму часто мають прислів'я і приказки. На думку мовознавця, за допомогою таких конструкцій може виражатись дія, що часто відбувається з мовцем[180].

О. Авраменко у підручнику в примітці «Зауважте!» говорить про те, як можна відрізнити узагальнено-особові речення від схожих зовні означено-особових чи неозначено-особових. Науковець зазначає, що відмінність полягає в тому, що дія в узагальнено-особових реченнях мислиться узагальнено та властива будь-кому. До таких конструкцій, за трактуванням вченого, належать авторські висловлювання, що стали крилатими (афоризми)[181].

Формою вираження присудка в узагальнено-особових реченнях за шкільними підручниками є:

1) дієслово у формі другої особи однини теперішнього чи майбутнього часу;
2) дієслово у формі другої особи однини наказового способу;
3) дієслово у формі третьої особи множини[182].

В академічних підручниках автори трактують узагальнено-особові речення так само, як і згадувалось вище у шкільних матеріалах, проте щодо

---

[179] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — С. 139.

[180] Там само. С. 139.

[181] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Юлія Гарюнова, Інна Літвінова. Київ: Грамота, 2021. – С. 128.

[182] Там само. С. 128.

способів вираження головного члена у цих конструкціях, то тут мовознавці подають більше варіантів.

Ще одним видом односкладних речень, який у шкільному курсі належить до конструкцій дієслівного типу, є **безособові речення**. Проаналізовано їх разом з інфінітивними, оскільки у школі не виділяють в окрему групу згадані синтаксичні одиниці, а говорять про них в контексті безособових речень.

Автори шкільних підручників так пояснюють зміст односкладних безособових речень: «Безособові речення – це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що позначає дію або стан без виконавця чи носія»[183].

На думку укладачів шкільних підручників, безособові речення повідомляють про явища природи і світу, психологічний та фізичний стан людини, бажання, можливість або неможливість дії, відсутність кого- або чого-небудь[184].

У підручнику О. Заболотного чи не найповніше розкрито тему «Безособові речення». Мовознавець зазначає те, що ці синтаксичні конструкції здебільшого вживаються в художньому й розмовному стилях мовлення, а такі речення використовуємо для виділення дії та її наслідків. Також дослідник застерігає, що односкладні безособові речення варто відрізняти від схожих, на перший погляд, двоскладних. Однак останні є лише синтаксичними синонімами до двоскладних. Саме безособові речення урізноманітнюють мовлення, найточніше висловлюють певну думку, за словами О. Заболотного. На відміну від двоскладних конструкцій, безособова дія та стан подаються як незалежні від виконавця, тобто відриваються від нього. Наприклад: *«Я хочу спати»* та *«Мені хочеться спати»*. Більше того, автор наголошує в примітці «Зверніть увагу!» на тому, що потрібно відрізняти безособові речення з

---

[183] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — С. 146.

[184] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн, освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ: Грамота, 2021. — С. 80.

головним членом, вираженим сполученням прислівника та інфінітива, від двоскладних: *«Під гору бігти важко» і «Під гору важко бігти»*. Науковець зазначає, що безособові речення неможливо переробити на двоскладні без зміни змісту (окремих відтінків значень): «Я працюю» (констатація факту) «Мені працюється» (указується на робочий стан і бажання того, хто працює)[185].

Способи вираження головного члена в односкладних безособових реченнях відрізняються від тих, що вказані в академічних підручниках. О. Авраменко подає свої приклади формального вираження головного члена у цих конструкціях таким чином:

1) безособове дієслово;
2) особове дієслово в значенні безособового;
3) безособові форми дієслів на –но, -то;
4) прислівник (з дієсловом-зв'язкою або без нього);
5) присудкові слова ***треба, можна, слід, гріх*** у поєднанні з інфінітивом;
6) неозначена форма дієслова без будь-яких допоміжних слів;
7) заперечне слово ***нема (немає)***, а також ***не було, не буде*** у поєднанні з іменником у родовому відмінку[186].

Як бачимо, інфінітив у ролі головного члена речення у шкільному курсі мови зараховують до безособових конструкцій. Лише у підручниках С. Карамана та О. Авраменка (з поглибленим вивченням філології) є згадка про інфінітивні речення як окремий тип односкладних одиниць.

Під часу аналізу підручників для учнів 8 класу закладів загальної середньої освіти чітко простежуємо те, що терміна «**номінативні речення**» немає серед пропонованого матеріалу. Проте конструкції, у яких головний член речення формально співвідноситься з підметом, автори окреслюють як

---

[185] Заболотний О.В. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. заг. се-ред. освіти / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. — 2-ге вид., переробл. — Київ: Генеза, 2021. – С. 83-85.

[186] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн, освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ: Грамота, 2021. — С. 79.

називні.

Укладачі підручників послуговуються одним і тим же трактуванням щодо вищезгаданих одиниць. О. Авраменко у двох підручниках пише так: «Називні речення – це односкладні речення з головним членом у формі підмета, у яких стверджується існування предмета чи явища»[187]. Таке саме пояснення подають С. Караман, О. Заболотний та О. Глазова.

С. Караман зазначає, що головний член в називних реченнях виражається іменником у називному відмінку. За словами науковця, цей тип речень може поширюватись лише узгодженими або неузгодженими означеннями. Інколи називні конструкції починаються вказівними частками *он*, *ось*. У примітці «Запам'ятайте!» автор підкреслює те, що двоскладними з опущеним головним членом вважаємо ті речення, які мають обставину або додаток[188].

У підручнику для поглибленого вивчення української мови О. Авраменко подає короткий опис односкладних називних конструкцій: «Називні речення точно й стисло передають думку, тому їх часто використовують у заголовках. За допомогою цього виду односкладних речень автор досягає образності. Називні речення не бувають питальними чи спонукальними, але можуть бути частиною складного речення. Цей тип синтаксичних конструкцій здебільшого використовують у художньому, публіцистичному та художньому стилях мовлення»[189].

У шкільному курсі української мови, навіть у підручниках з поглибленим вивченням філології, немає жодної інформації про вокативні та ґенітивні речення іменного типу.

---

[187] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн, освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ: Грамота, 2021. — С. 84.

[188] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — С. 152.

[189] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Юлія Гарюнова, Інна Літвінова. Київ: Грамота, 2021. – С. 140.

2.1.2 Типологія вправ і тестових матеріалів теми «Односкладні речення» у шкільній лінгводидактиці

Теоретичний матеріал має важливе значення під час вивчення будь-якої теми, однак не менш важливу роль відіграють правильно підібрані завдання, які допомагають гарно закріпити отримані знання на практиці. Безперечно, від коректності формулювання вправ, їхніх типів, достатньої кількості інтерактивності залежить те, як учні сприйматимуть нову тему, чи легко її засвоюватимуть.

Як і будь-який посібник, підручники з української мови для учнів 8 класу закладів загальної середньої освіти мають свою структуру, адже побудовані за певним принципом, якого дотримувався автор.

Особливістю підручника О. Авраменка, як зазначає сам укладач, є більш спрощений і доступний підхід до вивчення граматичних явищ. Новий формат підручника, стверджує мовознавець, дає широкі можливості для використання ілюстрацій, таблиць і схем. Підручник сформовано за тематичним принципом добору навчального матеріалу: кожна нова тема буде пов’язана з окремою сферою життя людини – спортом, музикою, національним одягом, стравами тощо[190].

Кожна нова тема у навчальній книзі О. Авраменка розпочинається з вправи «**Спостереження**»: перед тим як розпочати вивчення ще незнайомого матеріалу, учні самостійно повинні поміркувати над тим, що обговорюватиметься на уроці. За допомогою конкретних ілюстрацій автор мав на меті залучити школярів до активної роботи, спричиняючи так званий «**Мозковий штурм**», який, як показує практика, є досить ефективним методом у навчанні. Під час виконання цих завдань діти здійснюють порівняльний аналіз мовних явищ, намагаються самостійно сформулювати окремі граматичні правила.

На початку знайомства з темою «Односкладні речення» О. Авраменко

---

[190] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн, освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ: Грамота, 2021. — С. 3.

пропонує учням порівняти речення, подані в завданні: «*Прочитайте речення. Поміркуйте, чи однакові вони за змістом. Від чого залежать відтінки в змісті речень? 1. Іти легко. 2. Ідеться легко. 3. Ідемо легко. 4. Ми йдемо легко»*[191].

Після цього подається завдання, у якому потрібно з'ясувати, за яким критерієм речення розподілені на дві колонки: *«**Перша колонка**: Прокидаюся. Ранок. У вагоні ще сплять. Із самого ранку в серці лоскоче. **Друга колонка**: Я прокидаюся. Настав ранок. У вагоні люди ще сплять. Із самого ранку в серці щось лоскоче»*[192]. Виконавши ці вправи, учні вже активно залучаються до роботи і бачать перед собою теоретичний матеріал, що стосується теми уроку[193]. Так у підручнику О. Авраменка розпочинається кожне нове заняття з української мови.

Після теорії школярі одразу переходять до практики, адже розпочинаються вправи для тренування. Ті завдання, що пов'язані з односкладними реченнями, у посібнику Авраменка виглядають переважно так: *«Прочитайте речення, обведіть номери односкладних, з'ясуйте їхній вид, спишіть ці речення, підкреслюючи в них граматичні основи/усі члени речення, визначте спосіб вираження головного члена»*[194].

Варто відзначити те, що автор у завданнях подає не лише новий матеріал, але час від часу намагається залучити до вправ вже пройдену теорії, переважно це стосується орфографічних, пунктуаційних та морфологічних норм. На наш погляд, це дуже хороша ініціатива, адже в такий спосіб школярі мають можливість пригадати те, що, можливо, призабули, «освіжити» свої знання.

Наприкінці кожної теми розміщена табличка «**Культура мовлення**», яка є дуже потрібною та важливою, адже відповідає за чистоту нашого спілкування, допомагає уникати суржику, тавтології та інших лексичних і

---

[191] Там само. С. 64.

[192] Там само. С. 64.

[193] Там само. С. 64.

[194] Там само. С. 65.

граматичних помилок. Недарма давньогрецький філософ Сократ говорив: «*Заговори, щоб я тебе побачив*». Від нашої манери спілкування залежить те, як до нас ставитимуться інші, чи поважатимуть, чи рахуватимуться з нашою думкою.

Щодо вправ, які стосуються односкладних речень, на наш погляд, вони частково однотипні. У завданнях учням потрібно знайти односкладні речення того виду, якому присвячена тема уроку: *«Перепишіть речення та виконайте завдання. Підкресліть головний член у неозначено-особових реченнях. Надпишіть спосіб вираження головного члена (час, особу й число дієслова)»*[195].

У підручнику О. Авраменка з поглибленим вивченням української мови форма подачі матеріалу схожа, але завдання більш різноманітні та подекуди складніші. До кожної теми, пов'язаної з певним видом односкладного речення, окрім письмових вправ, подаються тестові завдання, а також завдання на встановлення відповідностей. Це, на нашу думку, вже поступово готує школярів до майбутнього іспиту з української мови, адже на ньому представлені лише тести. Ось один з прикладів такого завдання:

Односкладними безособовими є всі речення, ОКРІМ:

А) У людини не може бути свободи без дикої природи.

Б) За чисті води, за чисті ріки боротись будемо завжди!

В) Немає нічого більш упорядкованого, як природа.

Г) Холодно та млосно[196].

У завданнях аналізованого підручника часто школярам пропонується поміркувати над проблемними моментами: «*Поміркуйте, чому в узагальнено-особових реченнях саме така форма присудка*»[197], «*Поміркуйте, як би змінився діалог, якщо б усі речення були двоскладними*»[198], «*Поміркуйте, чим*

---

[195] Там само. С. 68.

[196] Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Юлія Гарюнова, Інна Літвінова. Київ: Грамота, 2021. – С. 134.

[197] Там само. С. 128.

[198] Там само. С. 124.

відрізняються речення у поданих парах»[199] тощо. Такі завдання залучають учнів до активної мисленнєвої діяльності, вдосконалюють їхні мовні навички, сприяють розумовому розвитку.

Підручник для 8 класу О. Заболотного у порівнянні з попередніми двома не такий яскравий, тут менше ілюстрацій, а відтінки кольорів надто бліді. Звісно, смак у кожного свій, тому це суто суб'єктивна думка. У передмові до свого підручника автор налаштований позитивно, адже запевняє учнів у тому, що розпочинається вивчення одного з найцікавіших розділів мовознавства – синтаксису[200].

Нова тема у цьому підручнику розпочинається з повторення вже відомого матеріалу, дотичного до того, про що йтиметься на уроці. Далі також маємо завдання «**Спостереження**», у якому потрібно визначити, про що саме розповідатиметься на занятті: *«**А. Прочитайте безособові речення. Чи домислюється в них дійова особа?** 1. Тепло ведмежатам у засніженому снігом барлозі. 2. Серед лісу ставок прикрашено очеретом. 3. Словами серденька не одурити. 4. Заморосило осінь у сльозу. **Б. У якому реченні головний член виражено: а) прислівником; б) дієслівною формою на -но, -то; в) неозначеною формою дієслова; г) безособовим дієсловом? В. Зробіть висновок про особливості безособових речень**»*[201].

Наповнення вправ для закріплення теоретичного матеріалу більш пізнавальне та ефективне. Учням пропонуються різні типи завдань, які залучають усі види навчальної діяльності, а також сприяють повторенню попередніх тем. Зауважили, що в підручнику є вправи з позначками «**Коло думок**», «**Попрацюйте в парах**», «**Два – чотири – усі разом**», «**Поспілкуйтеся**», які треба виконувати колективно й за окремими правилами: *«**Коло думок**. Зіставте речення. Доведіть, що перше з них є односкладним, а*

---

[199] Там само. С.139.

[200] Заболотний О.В. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. заг. се-ред. освіти / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. — 2-ге вид., переробл. — Київ: Генеза, 2021. – С. 3.

[201] Там само. С. 82.

друге – двоскладним. Свою відповідь звірте з поданим нижче міркуванням»[202]. Це дуже дієві завдання, які розвивають мовлення та критичне мислення, впевненість у своїх силах, рішучість та наполегливість відстоювати власну думку до кінця, збагачують словниковий запас, навчають згуртованості, командної роботи та злагодженості.

Корисними є завдання, у яких потрібно брати до уваги семантичний критерій у визначенні типу односкладного речення. Такі вправи дозволяють мислити масштабно, а не тільки за способом вираження головного члена визначати різновид таких конструкцій.

Помітно, що чимало завдань присвячені розвитку творчих навичок школярів, а також можливості будувати граматично правильні синтаксичні одиниці. Серед цікавих завдань варто виокремити такі: *«Перебудуйте односкладні речення на двоскладні, додавши підмети. Поміркуйте, коли варто надавати перевагу односкладним реченням перед двоскладними», «Пригадайте й запишіть 3-5 прислів'їв, що мають будову узагальнено-особових речень. Визначте, чим виражений у них головний член», «Доберіть до наведених речень синонімічні безсполучникові. Дібрані речення запишіть, підкресліть у них головний член. Простежте, як змінився характер висловленої думки»* та ще багато інших.

Наприкінці кожної теми подано завдання для підготовки до тематичного оцінювання[203]. Вони переважно тестові, що є дуже потрібним для школярів, які можуть одразу перевірити свої знання, потренуватись на завданнях такого типу, а згодом успішно скласти іспити: *«**Односкладним є речення**: А Там Довженкові кінокадри проросли на віки дубами. Б Без трудів не їстимеш пирогів. В На кожну голову приходить своя хуртовина. Г Я по тонкім льоду до тебе знов дорогу віднайду»*[204].

Детально ознайомившись та опрацювавши підручник О. Глазової,

[202] Там само. С. 78.

[203] Там само. С. 96-98.

[204] Там само. С. 96.

бачимо, що його наповнення суттєво відрізняється від інших. У посібнику набагато менше інтерактивних завдань, вони майже відсутні. На жаль, є такі випадки, коли умова сформульована не надто коректно: *«Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Підкресліть граматичні основи речень. Чим виражено в кожному з речень головний член –* ***підметом чи присудком****?»*[205], *«Визначте в кожному реченні дієслово-присудок»*[206], *«Прочитайте речення, визначте в кожному граматичну основу. З'ясуйте, яким за способом вираження є* ***присудок****»*[207].

Однак у підручнику є завдання, спрямовані на розвиток творчих здібностей у дітей: *«Подані односкладні речення поширте другорядними членами»*[208]*, «Двоскладні речення перебудуйте на односкладні безособові»*[209]*, «Складіть і запишіть неозначено-особові речення, у яких головні члени були б виражені поданими дієсловами»*[210].

Авторка використовує чимало елементів усної народної творчості: прислів'їв та приказок, ілюстрацій національного (народного) одягу, що свідчить про виховання патріотизму в дітей, любові до рідного краю, бажання дізнаватись нові факти про історію життя наших предків: *«****Прочитайте прислів'я. Кого стосується висловлене в них – конкретних осіб чи будь-кого із людей?*** *1. Без труда не жди добра. 2. Чужим хлібом ситий не будеш. 3. Біля мурашника грибів не шукають. 4. Криком пожежі не загасиш і дерева не втнеш. 5. Не виливай брудної води, не набравши чистої. 6. Честі в аптеці не купиш. 7. Сорому милом не відмиєш»*[211].

Ще одним підручником, який пропонує МОН України для використання

---

[205] Глазова О. Українська мова: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2-ге вид., перероб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. — С. 133.

[206] Там само. С. 133.

[207] Там само. С. 147.

[208] Там само. С. 150.

[209] Там само. С. 146.

[210] Там само. С. 140.

[211] Там само. С.142.

у закладах середньої загальної середньої освіти, є посібник за редакцією С. Карамана. За зовнішнім виглядом він кращий від усіх попередніх: легкий та зручний для читання шрифт, яскраві сучасні ілюстрації, нові інтерактивні рубрики.

Автор вказує, що запропоновані у підручнику рубрики спрямовані на реалізацію комунікативного підходу до навчання української мови. Прикметною ознакою підручника є наявність у ньому значної кількості сучасних текстів, що порушують цікаві й актуальні для восьмикласників проблеми, мають значний навчальний, розвивальний і виховний потенціал. Крім того, тексти дібрано так, що вони відображають історію і сьогодення різних регіонів України. Наприкінці кожного параграфа вміщено словникові диктанти для повторення вивчених орфограм, слова для вправляння у наголошуванні, а також рубрику «**Культура мовлення**», покликану допомогти вдосконаленню усного й писемного мовлення учнів. У підручнику реалізовано підхід, за якого кожен урок дає змогу не тільки оволодіти певними знаннями й мовними вміннями, а й стає уроком розвитку мовлення, критичного мислення, розвитку інтелектуальних здібностей, свідомого й відповідального ставлення до вивчення рідної мови[212].

На початку кожного розділу С. Караман подає короткий опис того, чого школярі навчаться, оволодівши знаннями з тієї чи іншої теми: *«**Ви навчитеся**: розрізняти односкладні й неповні речення, визначати види односкладних речень, вживати правильно тире в неповних реченнях, правильно використовувати односкладні й неповні речення у власному мовленні»*[213]. Будь-яка мовознавча категорія має практичне застосування. Перед початком опрацювання нового матеріалу учні пригадують вивчене, актуалізують опорні знання, висловлюють свої міркування/здогадки щодо того, про що буде тема уроку: «***Прочитайте. Дайте характеристику реченням: просте/складне,***

[212] Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — С. 2.

[213] Там само. С. 131.

двоскладне/односкладне, поширене/непоширене. Знайдіть односкладні речення з головним членом у формі підмета. З якою метою вони вживаються? *Міста цікаво порівнювати. Цікаво ловити повітря, відчувати, чим воно наповнене, чим різниться. Деякі відмінності відразу впадають в очі, помічаєш їх, запам'ятовуєш. Деякі так і лишаються непоміченими. Скажімо, промислові міста»*[214].

Наповнення практичного матеріалу надзвичайно багато і чи не найповніше, адже кожне завдання, окрім тих мовознавчих категорій, про які йшлося на занятті, охоплює й інші рівні лінгвістики: лексичний, словотвірний, фразеологічний, морфологічний та один з найважливіших саме для дітей – орфографічний.

Ось до прикладу кілька варіантів умов завдань для наочності:

1) *«Прочитайте виразно текст. Спишіть. Знайдіть односкладні речення. Яку форму – підмета чи присудка – має головний член речення? Чи належать односкладні речення (поширені або непоширені) до структури складного речення, чи вживаються самостійно? Підкресліть граматичну основу речень. Визначте вид кожного речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням»*[215].
2) *«Прочитайте. Обґрунтуйте, до якого стилю належить текст. Спишіть, підкресліть граматичні основи безособових речень. Визначте, чим виражений присудок у безособових реченнях. Доведіть, що у тексті доречно використано безособові речення. Випишіть з тексту синоніми, продовжте синонімічні ряди»*[216].
3) *«Прочитайте. Дайте характеристику реченням: просте/складне, двоскладне/односкладне, поширене/непоширене. Знайдіть односкладні речення з головним членом у формі підмета. З якою*

[214] Там само. С. 152.

[215] Там само. С. 133.

[216] Там само. С. 147.

метою вони вживаються?»[217]

На НМТ, а попередньо ЗНО, перевірка знань із теми «Односкладні речення» найчастіше представлена у вигляді відповідностей, у яких потрібно поєднати вид односкладної конструкції з її ілюстрацією (прикладом):

Доберіть приклад до кожного типу односкладного речення.	
Тип односкладного речення	Приклад речення
1 означено-особове 2 неозначено-особове 3 безособове 4 називне	А Не докоряй ніколи і нікому. Б Ніхто не винен у твоїх образах. В Лиш посміються із такої примхи. Г Не варто звинувачувать когось. Д Порада доброї і мудрої людини[218].

Серед п'яти запропонованих прикладів один завжди є зайвим. Найчастіше це двоскладне неповне речення з пропущеним присудком або просто двоскладне речення, як на ілюстрації вище.

Доберіть приклад до кожного типу односкладного речення.	
Тип односкладного речення	Приклад речення
1 означено-особове 2 неозначено-особове 3 безособове 4 називне	А У королівстві дзеркал – лабіринт аватарів. Б І дороги вперед тут тобі не підкажуть. В Тут ні вітру, ні променів сонця нема. Г Упізнаєш себе у віддзеркаленій парі. Д Дивовижної казки мудрі слова…[219]

Наповнення практичного матеріалу у шкільних підручниках з теми «Односкладні речення» переважно спрямоване на визначення видів цих конструкцій, а також допомагає розмежовувати односкладні повні структури від двоскладних неповних.

---

[217] Там само. С. 152.

[218] Зовнішнє незалежне оцінювання. Тестові завдання минулих років. URL: https://zno.osvita.ua/ukrmova/tag-odnoskladni_rechennya_1/

[219] Там само.

2.2. Характеристика лінгводидактичних матеріалів теми «Односкладні речення» у ВНЗ

Тема «Односкладні речення» для студентів ВНЗ філологічних спеціальностей передбачає не лише удосконалення базових знань з цього матеріалу, які вони отримали в ЗЗСО, адже, як вже було досліджено, інформація про односкладні конструкції у шкільній граматиці відрізняється від тієї, що подається в академічній.

Для дослідження викладу цієї теми у ВНЗ було залучено програмні документи, навчально-методичні посібники КНУ ім. Т. Шевченка, ЛНУ ім. І. Франка, ВНУ ім. Л. Українки, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, УДПУ ім. П. Тичини, ПНУ ім. В. Стефаника, УНУ, які мають філологічні факультети і де вивчається курс «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис».

У силабусах вищезгаданої навчальної дисципліни окреме місце відведено темі «Односкладні речення». Під час ретельного аналізу цього матеріалу студенти обов'язково повинні звернути увагу на окремі аспекти вивчення цих конструкцій, зокрема відстежити проблему односкладного речення у сучасному мовознавстві, дослідити принципи поділу таких одиниць на іменні та дієслівні, з'ясувати особливості односкладних речень, а також ознайомитись з шкільною програмою з української мови, де подано види односкладних структур. Окрема тема у курсі «Сучасної української літературної мови. Синтаксис» присвячена розмежуванню неповноти двоскладних та односкладних речень.

У результаті засвоєння програмового матеріалу студенти **повинні диференціювати** спільне та відмінне між двоскладними й односкладними реченнями, засоби вираження головного члена в односкладних реченнях іменного та дієслівного класу; **знати** основні аспекти дослідження синтаксису односкладного речення, розуміти лінгвальну природу односкладних речень та критерії їхнього поділу на структурно-семантичні та функціональні різновиди; **уміти комплексно аналізувати** прості речення за схемою синтаксичного розбору; розрізняти односкладні речення дієслівного та іменного класу,

визначати на основі тих чи тих засобів вираження головного члена особові чи безособові речення, виокремлювати односкладні номінативні, ґенітивні та квантитативно-ґенітивні речення[220].

У практикумах з синтаксису для студентів-філологів на початку кожної теми перед практичними завданнями подається коротка теоретична інформація. Такий матеріал актуалізує знання здобувачів вищої освіти, допомагає ефективно застосовувати їх під час виконання вправ різних типів. Ця тенденція відстежується майже у всіх посібниках, зокрема і при детальному опрацюванні теми «Односкладні речення». Серед питань, присвячених вищезгаданому матеріалу, викладачі акцентують увагу на загальному понятті про односкладні конструкції, принципах класифікації цих синтаксичних одиниць, їхніх структурно-семантичних різновидах, складних випадках аналізу. Після теоретичної довідки подається основна та додаткова література, яка буде корисною під час дослідження односкладних речень.

Наповнення практичного матеріалу здебільшого зосереджене саме на визначенні типів односкладних структур, способі вираження головного члена таких конструкцій. Автори деяких посібників пропонують розмежувати односкладні та двоскладні речення, звертаючи увагу студентів на основні відмінності між цими структурами. Крім того, здобувачі вищої освіти повинні навчитись розрізняти односкладні повні речення від двоскладних неповних, тому викладачі подають приклади таких синтаксичних одиниць в одному завданні[221][222]. В окремих навчально-методичних матеріалах є тестові завдання, зосереджені переважно на способі вираження головного члена односкладних структур, структурно-семантичних типах таких речень, розмежуванні аналізованих конструкцій і на перший погляд схожих двоскладних, але

[220] Силабус навчальної дисципліни «Сучасна українська мова (синтаксис простого речення)». Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2021. С. 7.

[221] Межов О. Г. Синтаксис української мови: навчально-методичний посібник / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. С. 60-61.

[222] Мариненко І.О. Синтаксис української мови (з правилами пунктуації): Навчальний посібник. Київ, 2021. С. 88.

неповних одиниць[223].

Залежно від структури методичного посібника після практичних завдань чи перед ними подаються запитання та завдання для самоконтролю, де студентам потрібно дати відповіді на найважливіші з них. Наприклад, з'ясувати, хто є автором терміна «односкладні речення», як трактували такі конструкції в історії синтаксичної науки, як розмежовують односкладні речення за морфологічною природою головного компонента, за якою ознакою диференціюють іменні односкладні структури (номінативні, ґенітивні, вокативні), якими є семантика і структура окремих видів речень[224][225]. Студентам пропонується зосередитись на проблемних моментах у трактуванні природи односкладних речень, про що не згадується у шкільній граматиці. Насамперед потрібно вказати:

1) у чому особливість односкладних конструкцій, чому варто вважати їх повними;
2) чим відрізняються способи вираження предикативності в односкладному та двоскладному реченні;
3) критерії розмежування односкладних та неповних двоскладних одиниць;
4) чи впливає наявність/відсутність частки би/б на семантику інфінітивних структур;
5) у чому специфіка семантико-синтаксичної та формально-граматичної організації вокативних речень;
6) способи вираження й семантику кількісно-іменних та заперечних ґенітивних речень, як їх кваліфікують у традиційній та шкільній

[223] Галас А. М., Сабадош І. В. Синтаксис словосполучення і простого речення сучасної української мови: Практикум. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2023. С. 127-129.

[224] Л. В. Прокопчук, О. А. Павлушенко Синтаксис простого речення : навч. посіб. Вінниця: ТОВ «Твори», 2023. С. 65.

[225] Мариненко І.О. Синтаксис української мови (з правилами пунктуації): Навчальний посібник. Київ, 2021. С. 78.

граматиці[226].

У методичних матеріалах подано досить ґрунтовні питання для підсумкового контролю з теми «Односкладні речення», зокрема те, що стосується історії вивчення цих синтаксичних одиниць, а також досліджень у сучасному мовознавстві. Найцікавіші з них такі:

1) які синтаксичні механізми, за О. С. Мельничуком, спричинили появу та функціонування різних конструкцій односкладних речень з найдавніших часів;
2) які терміни пропонують українські мовознавці замість кальок-термінів «односкладні» та «двоскладні» речення;
3) як диференціюють головний член односкладного речення за структурою;
4) чи можна ототожнювати головний член односкладного речення з підметом або присудком двоскладного речення;
5) які терміни пропонують у науковій літературі для позначення головного члена односкладного речення;
6) причини неозначеності особи в неозначено-особових реченнях;
7) чому узагальнено-особові речення широко використовуються в усній народній творчості;
8) як диференціювати номінативні односкладні речення і двоскладні з опущеним присудком;
9) як аргументують кваліфікацію особових односкладних речень як так званих односкладних речень або проміжних, перехідних типів від двоскладних до односкладних речень[227].

Дуже важливо, що у навчально-методичних посібниках звернено увагу на розбіжності у трактуванні окремих видів односкладних речень, а також

---

[226] Межов О. Г. Синтаксис української мови: навчально-методичний посібник / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. С. 60.

[227] Галас А. М., Сабадош І. В. Синтаксис словосполучення і простого речення сучасної української мови: Практикум. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2023. С. 130-132.

залучено студентів-філологів до висловлення власної думки щодо цих аспектів, пошуку шляхів подолання розбіжностей у шкільному та академічному підходах.

У лінгводидактичних матеріалах для ВНЗ студентам подано завдання для актуалізації творчої діяльності, зокрема пропонується скласти прості двоскладні речення з прикметниковим присудком та перетворити їх на поширені односкладні номінативні. У тій самій вправі є запитання про те, чи можна такі конструкції вважати синтаксичними синонімами[228]. Також здобувачів вищої освіти активно залучають до складання власних творів різних типів із використанням односкладних структур та поясненні їхніх особливостей функціонування та з'ясуванні стилістичного аспекту односкладних одиниць в таких текстах.

Деякі навчально-методичні посібники містять завдання, де потрібно законспектувати статті сучасних мовознавців, присвячені проблемним моментам у розмежуванні односкладних структур, чи підготувати коротке повідомлення на одну з теоретичних тем, детально дослідивши обране питання.

У матеріалах для студентів ВНЗ більш детально розглянуто тему «Односкладні речення», зосереджено особливу увагу на історії вивчення цих синтаксичних структур, сучасних поглядах мовознавців на ці конструкції, на розбіжностях у трактуванні певних видів речень (інфінітивних, вокативних та ґенітивних). Здобувачі освіти на практичних заняттях формують власну думку щодо речень з одним головним членом, з'ясовують відмінності у викладі матеріалу в шкільних та академічних підручниках, намагаються запропонувати свої шляхи розв'язання окремих проблем, що зумовлене правильним підбором практичного матеріалу, який сприяє активній діяльності студентів на заняттях.

---

[228] Межов О. Г. Синтаксис української мови: навчально-методичний посібник / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. С. 65.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Підходи до викладання теми «Односкладні речення» в академічній та шкільній граматиці відрізняються. Зокрема відмінності полягають у термінології: у ЗЗСО односкладні конструкції з головним членом, що співвідноситься з підметом, означують як називні – за академічним підходом їх називають номінативними. Ще одним фактором є кількісний показник: у шкільній граматиці не виокремлють інфінітивних, вокативних та ґенітивних синтаксичних одиниць, тоді як в академічному синтаксисі їх досліджують та вважають окремими видами односкладних речень. Іноді у підручникових матеріалах можна простежити те, що головний член односкладних конструкцій ототожнюють з підметом або присудком, хоча традиційно у таких структурах відсутній поділ на підмет і присудок, а головний член формально співвідносний з присудком або підметом, але не дорівнює їм.

Після аналізу обох підручників О. Авраменка, помітно те, що наповнення практичного матеріалу набагато цікавіше та різноманітніше у другому посібнику з поглибленим вивченням філології. У першому – для закладів загальної середньої освіти – завдання досить однотипні, не такі інтерактивні та позбавлені питань, у яких школярі могли б розкривати свій мовний потенціал.

Вправи для закріплення матеріалу в підручнику О. Заболотного варті уваги. Наповнення самого посібника достатньо багате, трапляються різні види завдань, які урізноманітнюють процес навчання, роблять його не таким монотонним, а навпаки – надзвичайно інтерактивним та пізнавальним.

Підручник О. Глазової не схожий на попередні, що спричинене деякими розбіжностями у формулюванні завдань, відсутністю яскравих ілюстрацій та тестових завдань, які б сприяли розвитку логічного мислення та інтуїції.

Навчальний посібник С. Карамана дуже ґрунтовно, послідовно та обмірковано подає матеріал з теми «Односкладне речення та його види». Завдання, подані в посібнику, допомагають якнайкраще закріпити отримані знання на практиці, сприяють розвитку логічного мислення. Вправи

різноманітні, інколи з родзинкою, інтерактивні, такі, що вже потрохи наближаються до академічного рівня.

Загалом, якщо порівнювати усі досліджені підручники, то, на нашу думку, найкраще ілюструють теоретичний матеріал та практичні завдання (письмові вправи, творчі завдання, тести, відповідності, завдання на вдосконалення мовлення та письма) підручники О. Авраменка (з поглибленим вивченням філології) та С. Карамана. Хоча посібник останнього автора призначений для закладів загальної середньої освіти із стандартним вивченням української мови, але наповнення матеріалу тут на вищому рівні та з дотриманням усіх вимог.

Завдання на НМТ безпосередньо пов’язані з визначенням видів односкладних речень, оформлені у вигляді відповідностей з одним зайвим варіантом.

Лінгводидактичні матеріали теми «Односкладні речення» у ВНЗ суттєво відрізняються від підручникових матеріалів у школі. Насамперед у навчально-методичних посібниках для студентів основну увагу звернено на проблемні моменти розмежування окремих видів односкладних конструкцій (інфінітивних, вокативних та ґенітивних). Практичні завдання різноманітні, деякі з них спрямовані на розрізнення речень з одним головним членом і двоскладних повних чи неповних структур. Тестові матеріали допомагають узагальнити вивчену тему, ефективно закріпити вивчене на практиці.

ВИСНОВКИ

На сьогодні лінгводидактика як наука продовжує активно розвиватись, що зумовлене насамперед пошуком нових підходів до ефективного викладання української мови.

У сучасній мовознавчій науці між дослідниками немає одностайності щодо окремих моментів, які стосуються односкладних конструкцій. Зокрема, проблемними є питання класифікації таких одиниць, їхнього статусу, особливостей функціонування в різних стилях мовлення. Нерідко відрізняються навіть визначення речень з одним головним членом.

Після ретельного опрацювання та аналізу історії розвитку української лінгводидактики, виникнення та вдосконалення, принципів класифікації, особливостей вивчення односкладних речень в академічній та шкільній граматиках, наповнення дидактичного матеріалу, проблемних моментів односкладності, зроблено такі висновки:

1. Українська лінгводидактика поступово починала розвиватись у другій половині XIX століття. Підґрунтям становлення цієї науки були праці А. Медушевського, В. Масальського, Є. Дмитровського.
2. Активний розвиток та вдосконалення національної лінгводидактики розпочався після проголошення незалежності України, зокрема переосмислено мету та завдання навчання української мови, сформовано нові критерії оцінювання, видано підручники для поглибленого вивчення рідної мови, методичні рекомендації щодо покращення викладання.
3. Актуальним питанням сучасної лінгводидактики є формування нових методик, які б забезпечували розвиток ключових компетентностей в учнів, зокрема мовленнєво-комунікативної, під час вивчення матеріалу з синтаксису.
4. Односкладні речення були об’єктом дослідження мовознавців з давніх часів. Зокрема, ще О. Потебня намагався з’ясувати сутність цих синтаксичних одиниць. Науковці здійснювали порівняльний

аналіз односкладних конструкцій у різних аспектах для того, аби зменшити розбіжності щодо трактування та граматичної природи аналізованих структур.

5. В академічному синтаксисі традиційно послуговуються класифікацією односкладних речень, до якої належать: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та номінативні конструкції.
6. Означено-особові та узагальнено-особові речення, що в шкільних підручниках, що в академічних, не викликають в авторів ніяких сумнівів. Теоретичний матеріал практично не відрізняється, однак в посібниках академічного рівня більш детально висвітлено ці теми, особливу увагу звернено на семантичну природу аналізованих конструкцій.
7. Виклад інформації про неозначено-особові речення дещо відрізняється в шкільній та академічній граматиках.
8. Теорія, пов’язана з безособовими реченнями, у шкільних підручниках доволі скупа, не звернено уваги на специфіку та смислове навантаження аналізованих конструкцій.
9. У шкільному матеріалі речення з головним членом, що формально співвідноситься з підметом, трактують як називні, тоді як в академічних граматиках їх називають номінативними. У посібниках для вищих навчальних закладів детально висвітлюються функції цих синтаксичних одиниць, їхні стилістичні особливості та специфіка використання в різних стилях мовлення. Розглядається також їхнє смислове навантаження і значення в передачі інформації, що допомагає краще зрозуміти їхню роль у побудові текстів і вираженні думок.
10. Після детального аналізу шкільних підручників, помітно, що найкраще теоретичний матеріал та практичні завдання (вправи, творчі завдання, тести, завдання на вдосконалення мовлення і

письма) подаються в підручниках О. Авраменка (для закладів із поглибленим вивчення філології) та С. Карамана. Хоча посібник останнього орієнтований на загальноосвітні навчальні заклади з базовим рівнем вивчення української мови, його матеріал на високому рівні та відповідає всім вимогам навчальних програм.

11. Варто зазначити, що в підручнику О. Глазової не весь теоретичний матеріал відповідає дійсності, існує чимало огріхів, зокрема це стосується трактування головного члена односкладного речення як підмета чи присудка. Ілюстративний матеріал доволі монотонний, мала кількість інтерактивних завдань із застосуванням новітніх технологій.
12. В аналізованих підручниках найбільша кількість завдань, пов’язана з визначенням видів односкладних речень. Здебільшого це письмові завдання, де серед двоскладних та односкладних речень (залежно від теми уроку) потрібно обрати певний вид цих конструкцій.
13. На НМТ з української мови перевіряються знання з усіх вивчених тем, зокрема є завдання, що стосуються односкладних речень. Протягом останніх п’яти років вони оформлені у вигляді відповідностей, де учням потрібно поєднати вид односкладної конструкції з її прикладом.
14. Інфінітивні речення як окремий вид односкладних у шкільному курсі мови не виділяються. Автори підручників вважають їх частиною безособових. Натомість укладачі академічних посібників стверджують, що інфінітивні речення потрібно виокремлювати як один із видів односкладних конструкцій. Це насамперед зумовлене синтаксичною природою інфінітива, який сприймається як незалежний компонент односкладних речень і не потребує доповнення іншим.
15. Вокативні речення не згадуються у шкільному курсі мови. Не всі дослідники виокремлюють цей вид односкладних конструкцій

іменного типу, однак зазначимо, що учні мають знати про такі синтаксичні одиниці, способи їхнього формального вираження та застосування на практиці у різних стилях мовлення. В академічній граматиці студенти-філологи вивчають ці речення як окремий вид конструкцій іменного типу, а також намагаються вирізняти їх з-поміж інших односкладних та двоскладних структур.

16. Ґенітивні речення теж зумовлюють дискусії між науковцями, оскільки далеко не всі погоджуються з виокремленням цього виду односкладних речень і загалом зарахування їх до речень. У навчально-методичних посібниках для студентів здійснено аналіз цих конструкцій, а практичні завдання містять достатньо прикладів таких речень.
17. У школі під час визначення виду односкладних речень основний акцент робиться на формальному вираженні головного члена цих конструкцій. На нашу думку, в підручниках із синтаксису для середніх шкіл слід включати матеріал, що висвітлює смислові відтінки односкладних речень.
18. Варто зауважити, що ефективна методика засвоєння теоретичного матеріалу та успішне його застосування на практиці має ґрунтуватись на особистісно орієнтованому, компетентнісному та діяльнісному підходах, що спричинить розширення та вдосконалення традиційних методів, а також активізує творчу та мисленнєву діяльність учнів на уроках української мови.

Таким чином, вивчення односкладних речень у шкільному курсі мови має відповідати потребам сучасних учнів для того, аби залучити їх до активної пізнавальної роботи на заняттях. Аналізована тема допомагає збагатити знання школярів про окремі синтаксичні поняття, сприяє розвитку комунікативних навичок та критичного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Юлія Гарюнова, Інна Літвінова. Київ: Грамота, 2021. – 256 с.
2. Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн, освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ: Грамота, 2021. – 192 с.
3. Арполенко Г.П. Структурні типи інфінітивних речень // Українська мова і література в школі. – 1977. – № 3. – С. 43-51.
4. Баранник Д. Х. Про один актуальний спосіб синтаксичної номінації. Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 50-54.
5. Баранник Наталія. Функціонально-стилістичний підхід до вивчення односкладних речень / Дивослово. – 2006. – № 3. – С. 23-30.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: ВЦ «Академія». – 2009. – 376 с.
7. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: [навч. посіб.]. Київ: Вища школа. – 2005. – 270 с.
8. Березовська-Савчук Н. А. Лінгвістичні основи навчання синтаксису простого речення у школі / Н. А. Березовська-Савчук // Складні питання вузівського курсу української мови: зб. наук. праць / редкол.: Ю. О. Арешенков, Г. М. Віняр, С. О. Караман. – Кривий Ріг. – 2002. – С. 11-15.
9. Бондаренко Н. Лінгвістичні й методичні аспекти вивчення простого односкладного речення в школі / Неллі Бондаренко // Українська мова і література в школі. – 2016. – № 5. – С. 25-29.
10. Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові. До питання методології їхнього дослідження / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 7–14.
11. Булаховський Л. А. Курс сучасної української літературної мови / Інститут мовознавства Академії наук УРСР імені О. О. Потебні; ред. Л.

А. Булаховський. – Київ: Радянська школа. – 1951. – 407 с.

12. Викладання синтаксису простого речення української мови в середній школі (VI–VII класи): зб. статей /за ред. В.І. Масальського. – К.: Рад. шк., 1957. – С. 78.

13. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець – К: Либідь. – 1993. – 368 с.

14. Вихор В. Г. До проблеми навчання синтаксису у середній школі: особливості односкладних речень. Вісник Черкаського університету. – 2019. – № 2. – 6 с.

15. Галас А. М., Сабадош І. В. Синтаксис словосполучення і простого речення сучасної української мови: Практикум. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2023. – 238 с.

16. Галас А. М., Сабадош І. В. Синтаксис словосполучення і простого речення сучасної української мови: Практикум. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2023. 238 с.

17. Глазова О. Українська мова: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2-ге вид., перероб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. – 255 с.

18. Голуб Н.Б. Категорійний апарат сучасної української лінгводидактики: проблеми і перспективи / Українська мова і література в школі. – 2013. – №3. – С. 2-8.

19. Городенська К.Г. Проблема двоскладності — односкладності в контексті історичного й деривaційного синтаксису. Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів. Київ. – 2002. С. 51 — 55.

20. Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Попова Л. О. Методика компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту: метод. посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ. – 2020. 128 с.

21. Горпинич В. О. Генітивні речення в українській мові // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 3-9.

22. Горяний В. Д. Односкладні речення в українській мові. – К., 1983.

23. Дмитровський Є.М. Методика викладання української мови в середній школі: посібн. для вчит.-словесн. середн. шк. – К. Рад. шк., 1965. – С. 86-97.
24. Дуденко О. В. Синтаксис української мови: навчальний посібник / уклад. О. В. Дуденко. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. – 208 с.
25. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення. – Вінниця, 1999.
26. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. – К., 2010. – 380 с.
27. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. – К., 1984.
28. Заболотний О.В. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. заг. се-ред. освіти / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. — 2-ге вид., переробл. — Київ: Генеза, 2021. - 224 с.
29. Загнітко А. Методи, методики дослідження сучасного синтаксису. Науковий вісник Чернівецького університету, (475-477), 2009. С. 207- 213.
30. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису. Ч. І. – Горлівка: ГДППМ, 2004. 227 с.
31. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 137 с.
32. Зовнішнє незалежне оцінювання. Тестові завдання минулих років URL: https://zno.osvita.ua/ukrmova/tagodnoskladni_rechennya_1/
33. Іваненко З. І. Односкладні речення як синонімічні паралелі двоскладних // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 8. – С. 24–27.
34. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу. – К., 1989.
35. Караман С. О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — К.: Літера ЛТД, 2021. — 296 с.
36. Кислиця Д., Шерех Ю. Граматика української мови : посібник для гімназії. Частина ІІ : синтакса / проф. Юрій Шерех, Дмитро Кислиця. –

Мюнхен: накладом Видавництва “Українська Трибуна”. R. Oldenbourg, Graphische Betriebe G.m.b.H., 1947. – С. 26.

37. Ковальчук М. П. Синтаксис сучасної української мови: Навчально-методичні матеріали до практичних занять, самостійної роботи для студентів філологічних та педагогічних спеціальностей. 3-тє видання, доповнене і перероблене / М.П. Ковальчук. – Івано-Франківськ: НАІР, 2017. – 132 с.
38. Ковальчук М. П. Синтаксис сучасної української мови: Навчально-методичні матеріали до практичних занять, самостійної роботи для студентів філологічних та педагогічних спеціальностей. 3-тє видання, доповнене і перероблене / М.П. Ковальчук. – Івано-Франківськ: НАІР, 2017. – 132 с.
39. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови: Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету / Оксана Костів, Олеся Сколоздра-Шепітко. – Львів, 2018. – С. 14.
40. Кочан І. Місто Лева в лігнвокраїнознавчому курсі української мови як іноземної [Текст] / Ірина Кочан // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. - Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. - Вип. 9. - С. 196-201.
41. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 ч.] / Б. М. Кулик. - Київ : Рад. шк., 1959 - 1961. Ч. 2 : Синтаксис : підруч. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів. – 1961. – С. 87.
42. Кутня Г. Синтаксис сучасної української мови. Ч. І: Словосполучення та просте речення / Галина Кутня. – Львів, 2013. – 178 с.
43. Кутня Г. Синтаксис сучасної української мови. Ч. І: Словосполучення та просте речення / Галина Кутня. – Львів, 2013. – 178 с.
44. Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в середній школі : монографія. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. 410 с.

45. Кушнір, Т. І. (2016). Специфіка реалізації традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису. Молодий вчений, (4). С. 545-549.

46. Л. В. Прокопчук, О. А. Павлушенко Синтаксис простого речення : навч. посіб. Вінниця: ТОВ «Твори», 2023. 255 с.

47. Левченко Т., Чубань Т., Шинкар Т. Знання про речення у системі формування фахових компетентностей у здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 71, том 2, 2024. – С. 294.

48. Мамай Ю. Активізація пізнавальної діяльності восьмикласників у процесі вивчення синтаксичних одиниць (просте односкладне речення). Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. - № 12. Ч. ІІ. – С. 20-23.

49. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 449 с.

50. Мариненко І. О. Синтаксис української мови (з правилами пунктуації): Навчальний посібник. Київ, 2021. 279 с.

51. Межов О. Г. Синтаксис української мови: навчально-методичний посібник / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 292 с.

52. Мельничайко В.Я. Лінгвістичні основи викладання української мови в школі. Мовознавство і школа / Відп. ред. Жовтобрюх М.А. - К.: Наукова думка, 1981. - С.22-123.

53. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. — К., 1966, 324 с.

54. Навчальна програма з української мови для 5-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804.

55. Омельчук С. А. Етапи розвитку української лінгводидактики за часів незалежності України / С. А. Омельчук // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. – 2022. –

Вип. 98. – С. 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2022_98_3

56. Омельчук С. А. Етапи розвитку української лінгводидактики за часів незалежності України / С. А. Омельчук // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. – 2022. – Вип. 98. – С. 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2022_98_3

57. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. Київ: Ленвіт, 2011. 256 с.

58. Пентилюк М. І. Основні аспекти навчання рідної мови / М. І. Пентилюк // Початкова школа. - 1997. - № 4. - С. 10-12.

59. Пентилюк М. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – С. 224.

60. Пентилюк М. Розвиток української лінгводидактики в контексті Державного стандарту базової і повної освіти в Україні. Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філологічна. 2010. Вип. 50. С. 123.

61. Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – [2-е вид., перероб. і доп.] / К. М. Плиско. – Харків : ХДПУ, 2003. – 114 с.

62. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. Сучасна українська літературна мова: підручник для студентів ВНЗ – Київ: Вища шк., 1994. – 413 с.

63. Пономарів О. Д. Сучасна українська мова : підруч. для студентів гуманітар. спец. вищ. закл. освіти / [авт. кол.: О. М. Григор'єв та ін.] ; ред. О. Д. Пономарів. – Київ: Либідь, 1997. – 399 с.

64. Потебня О. Думка й мова (фрагменти): Слово Знак Дискурс Антологія світової літературно-критичної думки XX ст, за редакцією Марії Зубрицької — Львів, 1996. — С. 25-26.

65. Сидоренко В. С. Вивчення односкладних простих речень / Укр. мова і л-ра в школі. – 1988. – № 6. – с. 7-14.

66. Силабус курсу «Сучасна українська літературна мова (синтаксис)» 2018/2019, 2019/2020 навчальних років. URL: https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/035.03_SULM-syntaksys-Kutnia.pdf
67. Силабус навчальної дисципліни «Сучасна українська мова. Синтаксис» 2019/2020 навчальних років. URL: https://kum.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/.pdf
68. Синявський О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський. — Харків; Київ: Літ. і мистецтво, 1931. — С. 203.
69. Сич В. Ф. Односкладні речення в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1964. – № 1 – С. 24–28.
70. Сімович В. Граматика української мови: для самонавчання та в допомогу шк. науці / Василь Сїмович; Українська накладня. – 2-ге вид. з одмінами й дод. – Київ; Ляйпціг: Укр. накладня, 1919. – С. 370-371.
71. Слинько І. І. Парадигматика простого речення (односкладне речення) – Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 22–29.
72. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська– К : Вища шк., 1994. – 670 с.
73. Смаль-Стоцький С. Й., Ґартнер Ф. Граматика руської мови. Третє перероб. виданє. Відень, 1914. 202 с.
74. Смеречинський С. Нариси з української синтакси в зв'язку з фразеологією та стилістикою. Харків, 1932. – С. 8.
75. Тимченко Є. Українська граматика для III і IV кляси шкіл середніх / Проф. Є. Тимченко. – Київ. Друкарня Т-ва "Криниця". – 1918. – С. 51
76. Українська мова. Дидактичний матеріал з морфології: Посібник для вчителя. – К.: Ленвіт, 2003. – 184 с.
77. Шевченко М. Є. Деякі аспекти методологічного комплексу сучасної методичної науки / М. Є. Шевченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. –

2017. – Вип. 58. – С. 178. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2017_58_30

78. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. - Ч. 3.). - Мюнхен: Молоде життя, 1951. - 396 с.

79. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

80. Яворська С. Т. Спадщина А. П. Медушевського в контексті розвитку методики навчання української мови / С. Т. Яворська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. - 2012. – Вип. 9. – С. 256-258. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2012_9_73